

NIBIO

NORSK INSTITUTT FOR
BIOØKONOMI

Utkast til skjøtelsesplan for heilskaplege kulturlandskap

Mysubytta landskapsvernområde, Skjåk i Oppland

NIBIO RAPPORT | VOL. 3 | NR. 80 | 2017

Bolette Bele, Pål Thorvaldsen, Synnøve Nordal Grenne
Divisjon for matproduksjon og samfunn/Kulturlandskap og biomangfold

TITTEL/TITLE

Utkast til skjøtelsplan for heilskapleg kulturlandskap – Mysubytta Landskapsvernområde, Skjåk i Oppland

FORFATTER(E)/AUTHOR(S)

Bolette Bele, Pål Thorvaldsen og Synnøve Nordal Grenne

DATO/DATE:	RAPPORT NR./ REPORT NO.:	TILGJENGELIGHET/AVAILABILITY:	PROSJEKTNR./PROJECT NO.:	SAKSNR./ARCHIVE NO.:
13.07.2017	3/80/2017	Åpen	10220	17/01950
ISBN:		ISSN:	ANTALL SIDER/ NO. OF PAGES:	ANTALL VEDLEGG/ NO. OF APPENDICES:
978-82-17- 01871-1		2464-1162	82	1

OPPDRAAGSGIVER/EMPLOYER:

Breheimen nasjonalparkstyre og Miljødirektoratet

KONTAKTPERSON/CONTACT PERSON:

Bjørn Dalen, Eldrid Nedrelo, Dordi Kjersti Mogstad, Line Kristin Larsen

STIKKORD/KEYWORDS:

Heilskapleg kulturlandskap, skjøtsel, restaurering, biologisk mangfold, kulturminner

FAGOMRÅDE/FIELD OF WORK:

Kulturlandskap og biomangfold

SAMMENDRAG/SUMMARY:

Utkastet til skjøtelsplan for det heilskaplege kulturlandskapet i Mysubytta landskapsvernområde er utarbeidd på oppdrag frå Breheimen Nasjonalparkstyre. På oppdrag frå Miljødirektoratet vart det samtidig utarbeida eit utkast til Generell del og mal for korleis ein kan gjennomføre lokale prosessar som fører fram til denne typen skjøtelsplanar. Denne rapporten inneheld både Generell del som inneheld råd om restaurering og skjøtsel av kulturavhengige naturtypar og ein Spesiell del som omhandlar dei spesifikke naturtypane i Mysubytta. Rapporten er utarbeida som eit utkast til Breheimen Nasjonalparkstyre, som seinare skal gjere vedtak om endeleg skjøtelsplan for Mysubytta.

LAND/COUNTRY: Noreg
 FYLKE/COUNTY: Oppland
 KOMMUNE/MUNICIPALITY: Skjåk
 STED/LOKALITET: Mysubytta

GODKJENT /APPROVED

Knut Anders Hovstad

NAVN/NAME

PROSJEKTLEDER /PROJECT LEADER

Bolette Bele

NAVN/NAME

NIBIO

NØRSK INSTITUTT FOR
BIOØKONOMI

Forord

Arbeidet med denne rapporten er utført på oppdrag fra Breheimen Nasjonalparkstyre og Miljødirektoratet i eit todelt oppdrag. Den generelle delen skildrar prosessen med skjøtselsplanar for heilskaplege kulturlandskap og er utført på oppdrag av Miljødirektoratet. Den spesielle delen inneheld skjøtselsplanen for Mysubytta Landskapsvernområde og er utført på oppdrag frå Breheimen Nasjonalparkstyre. Kontaktpersonar hjå Breheimen Nasjonalparkstyre har vore Bjørn Dalen og Eldrid Nedrelo. Dordi Kjersti Mogstad og Line Kristin Larsen har vore kontaktpersonar hjå Miljødirektoratet. I tillegg har Therese Ruud frå Miljødirektoratet, Liv Byrkjeland og Øyvind Andgaard frå Statens Naturoppsyn (SNO), Knut Fagerås frå NIKU og Ellen Svalheim frå NIBIO delteke i diskusjonar gjennom heile prosjektperioden.

I prosjektet har det også vore arrangert møter og synfaringar med grunneigarar og andre lokale og regionale interessegrupper. Representantar frå den kommunale og regionale forvaltninga deltok også på oppstartsmøtet og under synfaringane.

Tusen takk til alle som har bidratt med verdifull kunnskap og nyttige diskusjonar i prosjektet!

Stjørdal/Tjøtta 15. 05. 2017

Bolette Bele

Pål Thorvaldsen

Synnøve Nordal Grenne

Innhald

1	Innleiing	7
1.1	Heilskapelege kulturlandskap.....	7
1.1.1	Økologiske verdiar.....	8
1.2	Forvaltning av heilskapelege kulturlandskap.....	9
1.2.1	Landskapsforvaltning i Norge.....	9
1.2.2	Naturbase og andre forvaltningsverktøy	10
1.3	Tilskotsordningar og andre støtteordningar i landskapsforvaltninga	10
2	Utvikling og implementering av skjøttselsplan.....	12
2.1	Kva er ein skjøttselsplan og kva inneheld den	12
2.1.1	Utvikling av bevaringsmål og overvaking av måloppnåing	13
2.1.2	Kriterium for prioritering mellom lokalitetar	14
2.2	Planprosessen.....	16
2.2.1	Forankring, samarbeid og rollefordeling.....	16
2.2.2	Døme på lokal forankringsprosess frå to landskapsvernområde.....	18
3	Verdiar I kulturlandskapet	23
3.1	Naturtypar og biologiske verdiar	23
3.1.1	Slåttemark	25
3.1.2	Naturbeitemark inkludert våteng	26
3.1.3	Slåtte- og beitemyr (semi-naturleg myr).....	27
3.1.4	Beiteskog.....	28
3.1.5	Haustingsskog, lauveng og hagemark	29
3.2	Kulturminne.....	32
4	Generelle råd for restaurering og skjøtsel i kulturlandskap.....	34
4.1	Tradisjonell arealbruk og dei ulike kulturmarkstypane	34
4.1.1	Slått	34
4.1.2	Beite	36
4.1.3	Kombinasjonar av slått og beite.....	39
4.1.4	Restaurering og skjøtsel av styvingstre.....	40
4.2	Kulturminne og skjøttselsarbeid– generelle råd.....	45
4.3	Metodar for fjerning av artar som ikkje er ynska	46
4.3.1	Problemartar og svartelista artar	46
4.3.2	Problemartar i haustingsskog.....	56
5	Litteratur.....	57
6	Mysubytta.....	60
6.1	Forvaltningsstatus	60
6.2	Overordna landskapsskildring	61
6.3	Arealbruk og arealbrukshistorikk	61
6.4	Overordna bevaringsmål	65
7	Naturtypar omhandla av skjøttselsplan.....	66
7.1	Lokalitetar.....	66

7.2 Kriterium for val av lokalitetar til skjøtsel.....	66
8 Naturtypelokalitetar og tiltaksplanar	68
8.1 Naturbeitemark	68
8.1.1 Bevaringsmål for lokalitetane /lokaliteten.....	68
8.1.2 Skjøtselsbehov og prioritert tiltaksliste for naturbeitemark.....	68
8.1.3 Etablering av overvaking i utvalte lokalitetar.....	69
8.1.4 Skildring av lokalitetar	69
8.1.5 Naturtypar (NiN) i skjøtselsområde utanfor naturtypelokaliteten	75
8.2 Sørvendt berg og rasmark	76
8.2.1 Bevaringsmål for lokaliteten	76
8.2.2 Tiltaksliste og prioritert rekkjefølgje for lokaliteten	76
8.2.3 Etablering av overvaking i lokalitet	76
8.2.4 Skildring av lokalitetar	76
8.3 Andre tilhøve	79
8.3.1 Utsiktspunkt ved vegen.....	79
9 Litteratur.....	81

DEL I: Generell del

Referanse Generell del: Bele, B., Thorvaldsen, P., Grenne, S.N. & Fagerås, K. 2017. Tilråding til generell del for mal til skjøtselsplanar for heilskaplege kulturlandskap. NIBIO RAPPORT Vol. 3 NR 79-2017.

1 Innleiing

1.1 Heilskaplege kulturlandskap

Jordbruket sitt kulturlandskap er det landskapet som er forma av menneska sin måte å utnytte dei lokale naturressursane til produksjon av mat på. Beiting og allsidig hausting av vinterfôr gjennom lang tid har sett ulike spor i landskapet og har resultert i eit stort mangfald av kulturavhengige naturtypar. Arealbruken og ressursutnyttinga i det tradisjonelle jordbruket har gjennom fleire hundre år påverka naturen og forma kulturlandskapet slik vi kjenner det i dag. Til saman utgjer alle dei kulturavhengige naturtypane, artane, kulturminna, lokalkunnskapen og dei gamle ferdsselsårane eit heilskapleg kulturlandskap.

Alt etter tilgangen på naturressursane vart det utvikla svært avanserte og lokalt tilpassa driftsmåtar innanfor det norske landbruket. Det er på mange måtar seterlandskapet som representerer det klimatiske ytterpunktet i kulturlandskapet vårt, i og med at fôrhaustinga føregjekk langt inn i dei alpine områda og høgt til fjells. Sjølv om ein framleis har seterdrift her til lands, er driftsmåtane i dag sterkt forenkla, til samanlikning med dei tradisjonelle. Landskapet gror no raskt igjen, og både beiteressursar og kulturminneverdiar forsvinn. Det er difor viktig at slike landskap vert teke vare på med utgangspunkt i den lokale kunnskapen om korleis naturressursane vart utnyttta og med god forankring i lokalsamfunnet. Vanlegvis vil det også vere naudsynt å gjere prioriteringar av eit utval lokalitetar som skal restaurerast og skjøttast for framtida.

For å ta vare på heilskaplege kulturlandskap bør ein:

- Sørge for god forankring i lokalsamfunnet
- Innhente lokalkunnskap om dei tradisjonelle driftsmåtane
- Gjere prioriteringar mellom lokalitetar

Figur 1.1.1. Seterlandskapet i Mysabytta landskapsvernområde i Skjåk representerer eit heilskapleg kulturlandskap. Foto: Bolette Bele/NIBIO.

Ein kan gje ein del generelle råd i høve til korleis ein kan setje i stand og vedlikehalde kulturavhengige naturtypar. Likevel må den lokale og tradisjonelle kunnskapen om dei tidlegare driftsmåtane alltid leggjast til grunn for utarbeiding av skjøtelsplanar. I eit heilskapleg kulturlandskap må ein sørge for å dekke eit representativt utval av naturtypar (med eit karakteristisk biologisk mangfald), som speglar hovudgradientane i landskapet (til dømes langs ein høgdegradient) samt den tidlegare bruken av områda. Skjøtelsboka for kulturlandskap og gamle norske kulturmarker gjev nyttig informasjon om skjøtsel (<http://miljodirektoratet.no>).

Dei gamle ferdselsårane i kulturlandskapet har vore viktige transportåre for folk og husdyr over svært lang tid. Slik ferdsel har til dømes ført til at seterlandskapet har eit biologisk mangfald med ei blanding av artar som høyrer til i gardsregionen (låglandet) og artar som høyrer til i fjellet. Studiar av husdyr som går fritt på beite har vist at dyra oftast flyttar seg langs etablerte vegar og stiar og at beitetrykket er størst der. Mangfaldet av artar langs dei gamle ferdselsårane kan difor vere høgt. Ofte er det også mange kulturminne knytt til ferdselsårane, som i seg sjølv også er verdifulle kulturminne

Figur 1.1.2. Ferdselsårane i kulturlandskapet bind dei ulike lokalitetane saman. Foto: Pål Thorvaldsen (t.v) og Bolette Bele/NIBIO.

1.1.1 Økologiske verdiar

Beiting, vedhogst og anna ressursutnytting i det tradisjonelle jordbruket har ført til ein sterk reduksjon av skogareala, og mange stader har skoggrensa vorte halden nede. Dette har hatt stor påverknad for heile økosystemet nedanfor den klimatiske skoggrensa, både for landskapet, vegetasjonstypene og artane. Kulturpåverknaden i landskapet har vist seg å vere svært positiv i og med at fleire artar kan finne eigna leveområde (habitat). Menneskeskapt element i landskapet, slik som bygningar, steingjerde og gamle tre kan gi gode levevilkår for lyskrevjande plantar, mosar, lav og sopp. Blomsterplantar er til dømes viktige for dagsommarfuglane og andre insekt. I neste omgang kan førekomsten av insekt påverke førekomsten av fuglar som linerle og taksvale. Bygningar og steingjerde kan også gi reirplassar for desse fuglane og for flaggermus som treng hulrom å overvintre i. Til saman gjev alle desse ulike artane eit svært levande og verdifullt kulturlandskap.

I Noreg reknar vi med å ha om lag 650-700 engartar idag, det vil seie artar som veks i open eng. Mange av desse kan vi også finne i det vi kan kalle «naturlege opne leveområde», som til dømes i fjellheiane over skoggrensa, på strandberg, elveøyrrer eller i område som vert utsette for jord- og snøras. Omtrent halvparten av engartane har derimot få eller ingen andre leveområde enn kulturlandskapet. Desse vil difor forsvinne dersom engområda gror igjen, vert nedbygde eller vert lagde om til meir intensiv drift med gjødsling og pløying.

Det biologiske mangfaldet knytt til slike naturtypar er avhengig av at bruken fortset på ein måte som sikrar gode levetilhøve for artane. I kulturlandskap som gror igjen vil det ofte vere naudsynt med restaurering, det vil seie å opne opp att og setje i stand tradisjonelle slåttemarker, lauvenger og

beitemarkar. Også haustingsskogen, kor det vart lauva, styva og risa krev restaurering. I tilknytning til desse kulturavhengige naturtypane finst også ei rekkje kulturminne, som til dømes bygningar, tufter, gjerde og rydningsrøyser.

Figur 1.1.3. Menneskeskapte element i landskapet, slik som bygningar, steingjerde og gamle styvingstre kan gi gode levevilkår for mange artar. Foto: Bolette Bele/NIBIO.

1.2 Forvaltning av heilskaplege kulturlandskap

1.2.1 Landskapsforvaltning i Norge

Landskapsverdiar i Norge blir forvalta både lokalt, regionalt og nasjonalt gjennom både plan- og bygningslova, nasjonalt sektorlovverk og sektorovergripende lovverk.

Naturmangfoldlova regulerer forvaltning av artar, områdevern, framande organismar, utvalde naturtypar og den tek vare på leveområde for prioriterte artar. Ein del av føremålet med naturmangfoldlova er å ta vare på landskapsmangfald, slik det går fram av § 1: «Lovens føremål er at naturen med dens biologiske, landskapsmessige og geologiske mangfold og økologiske prosesser tas vare på ved bærekraftig bruk og vern, også slik at den gir grunnlag for menneskenes virksomhet, kultur, helse og trivsel, nå og i fremtiden, også som grunnlag for samisk kultur.» Naturmangfoldlova omfattar all natur og alle sektorar som forvaltar natur eller som fattar vedtak med konsekvensar for naturen. Naturmangfoldlova skal ta vare på naturkvalitetane i landskapet, men i kulturpåverka landskap favnar lova også kulturhistoriske verdiar, som bl.a. kan inngå i føremålet i verneområde som nasjonalparkar og landskapsvernområde.

Den europeiske landskapskonvensjonen gjeldande frå 2004 gir ei felles ramme for arbeidet med landskap. Føremålet er å verne, forvalte og planlegge landskap og organisere europeisk samarbeid på desse områda.

Naturforvaltninga nasjonalt (ved Miljødirektoratet) og regionalt (ved Fylkesmannen) har eit ansvar for å følgje opp måla som er sett for forvaltning av landskap i naturmangfoldlova, plan- og bygningslova og i Den europeiske landskapskonvensjonen, med særleg fokus på naturdimensjonane i landskapet. Kulturminneforvaltninga nasjonalt (ved Riksantikvaren) og regionalt (ved Fylkeskommunen) har eit

tilsvarende ansvar, gjennom oppfølging av kulturminnelova, plan- og bygningslova og landskapskonvensjonen, for å følge opp mål på kulturminneområdet knytt til det enkelte kulturminnet og kulturmiljø der kulturminne blir sett i sammenheng og landskap.

1.2.2 Naturbase og andre forvaltningsverktøy

Naturbase er i utgangspunktet etablert for bruk i arealforvaltning, særleg i kommunane. Naturbase er utvikla til eit kartbasert databaseverktøy som samlar data frå kartlegging av natur i regi av miljøforvaltninga, forvaltningsstatus til ulike område, som til dømes verneområde, utvalde naturtypar, heilskaplege kulturlandskap og økologiske funksjonsområde for prioriterte artar. Data frå fleire eksterne kjelder er også tilgjengeleg i Naturbase (bl.a. artsdata frå Artsdatabanken og Miljøregistreringer i skog frå NIBIO). Til saman gir Naturbase lett tilgang til kunnskapsgrunnlaget av kartfesta miljødata for eit aktuelt område.

1.3 Tilskotsordningar og andre støtteordningar i landskapsforvaltninga

Miljøstyresmaktene forvaltar fleire økonomiske verkemiddel som gir økonomisk støtte til tiltak som tek vare på miljøverdiar i landskap – både *tiltaksmidlar* i verneområda og *tilskotsordningar* innan områda naturforvaltning, friluftsliv, kulturminnevern, forureining og klima. Desse ordningane kan endrast frå år til år. Dei mest sentrale ordningane knytt til forvaltning av heilskaplege kulturlandskap pr. 2017 i og utanfor verneområda er:

- **Midlar til (forvaltnings-)tiltak i verneområde:** Ordninga er retta mot forvaltningsmyndigheita, som melder inn behov for tiltak til Miljødirektoratet. Midlane er øyremerka tiltak som bidrar til å ivareta og forbetre verneverdiane.
- **Tilskotsordning for truga artar og naturtypar*:** Ordninga gjeld primært utanfor, men også innanfor verneområde. Tilskotsordninga skal medverke til å ta vare på 1) prioriterte artar etter naturmangfaldlova, §§ 23 og 24, og truga artar, jf. definisjonen av truga artar i Norsk raudliste for artar, og 2) utvalde naturtypar etter naturmangfaldlova kap. V, og truga naturtypar, jf. definisjonen av truga naturtypar i Norsk raudliste for naturtypar. Målgruppe for ordninga er grunneigarar, privatpersonar, frivillige organisasjonar, kommunar, verksemder og institusjonar.

Andre ordningar som kan vere aktuelle i enkelte tilfelle:

- **Tilskot til verdiskaping basert på naturarv*:** Tilskotsordninga skal medverke til at verneområda og andre verdifulle naturområde blir ein del av ei brei verdiskaping som har langsiktig positiv effekt på natur, lokalsamfunn og næringsutvikling. Målgruppe for ordninga er kommunar, regionråd, frivillige organisasjonar, verksemder, grunneigarar, naturinformasjonssenter, tilsynsutval og verneområdestyre. Det er Miljødirektoratet som forvaltar desse midlane.
- **Tilskot til forvaltningstiltak i kulturlandskapsområde:** Innanfor ordninga kan det søkjast om tilskot til forvaltningstiltak i nasjonalt verdifulle kulturlandskap unnateke dei som har fått status som utvalde kulturlandskap. Målgruppa er grunneigarar og lag og foreiningar på lokalt og regionalt nivå. Privatpersonar, landsdekkande organisasjonar, kommunar og institusjonar kan også søke. Det er Miljødirektoratet som forvaltar desse midlane.
- **Tiltaksmidlar innanfor Utvalde kulturlandskap i jordbruket:** Ordninga gjeld for dei nasjonalt utvalde kulturlandskapa. Behov skal meldast inn gjennom Fylkesmannens landbruksavdeling som sekretær for lokal arbeidsgruppe for det enkelte område i årleg

tildelingsrunde innanfor sentral ramme. Prioritering skjer gjennom det nasjonale sekretariatet bestående av Landbruksdirektoratet, Riksantikvaren og Miljødirektoratet.

- **Tilskot til kulturminnetiltak***: Eigjarar eller forvaltarar av kulturminne kan søkje om tilskot til tiltak som for eksempel istandsetting, sikring og skjøtsel. Hovudføremålet for kulturminneforvaltninga er å hindre tap av kulturminne og kulturmiljø, og ta vare på kulturminne som bruksressursar og som grunnlag for kunnskap, oppleving og verdiskaping. Tilskotsmidlane må ein sjå i denne samanheng. Tilskotsmidlane til samisk kulturminnearbeid blir forvalta av Sametinget, medan Riksantikvaren forvaltar tilskotsmidlane på øvrige ordningar.

*ordningar kunngjort i årleg rundskriv frå Klima- og miljødepartementet:

<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/tilskotsordningar-for-2017/id2518919/#kulturminne>

Landbruksstyresmaktene forvaltar også fleire tilskotsordningar som gir høve til støtte til landbruksforetak til tiltak som tek vare på verdiar innanfor kulturlandskap, biologisk mangfald og kulturminne. Dei mest sentrale er:

- **Produksjonstilskot**: Samlar fleire tilskotsordningar som føretak som driv vanleg jordbruksproduksjon kan søkje på, blant anna tilskot til dyr på beite, areal- og kulturlandskapstilskot. Søknad skal rettast til eigen kommune.
- **Regionalt miljøprogram**: Fylkesmannen forvaltar for kvart fylke eiga forskrift med prioriteringar i regionalt miljøprogram innanfor 7 område: Kulturlandskap, Biologisk mangfald, Kulturmiljø- og kulturminne, Friluftsliv og tilgjenge, Avrenning til vassdrag og kyst, Utslepp til luft og Plantevernmidlar. Søknad skal rettast til eigen kommune.
- **Spesielle miljøtiltak i jordbruket (SMIL)**: Føremålet med ordninga er å ivareta natur- og kulturminneverdiane i kulturlandskapa til jordbruket, samt redusere forureininga frå jordbruket, utover det som blir forventa gjennom vanleg jordbruksdrift. Eit viktig siktemål med ordninga er å få til ein meir målretta innsats med utgangspunkt i lokale behov, utfordringar og målsetjingar. Søknad skal rettast til eigen kommune.

Oppdatert informasjon om aktuelle tilskotsordningar i landbruket finst på nettsidene til Landbruksdirektoratet, Fylkesmannen, og den enkelte kommune. I tillegg finst det ulike fond og andre støtteordningar som kan vere aktuelle å søkje økonomisk støtte til å ta vare på miljøverdiar knytt til heilskaplege kulturlandskap i og utanfor verneområde.

Kulturminnefondet har, saman med Landbruksdirektoratet, utarbeidd informasjonsmateriell for dei som søkjer tilskot frå Kulturminnefondet eller frå SMIL-ordninga gjennom kommunen. Resultatet av samarbeidet er mykje informasjon over ulike tema, blant anna ei oversikt over statlege, regionale og kommunale tilskotsordningar til kulturminnetiltak, og oversikt over private stiftelsar og fond. Denne er tilgjengeleg på nettsidene til Kulturminnefondet: <http://kulturminnefondet.no/soknad/andre-tilskuddsordninger/>

2 Utvikling og implementering av skjøtelsesplan

2.1 Kva er ein skjøtelsesplan og kva inneheld den

Heilskaplege kulturlandskap og dei kulturavhengige naturtypene er avhengig av tradisjonell drift eller målretta skjøtsel. Før ein startar opp med skjøtelsesarbeid bør det utarbeidast ein plan som gjev råd både om naudsynte restaureringstiltak og om skjøtselstiltaka som bør kome etterpå. Målsetjingane med tiltaka må konkretiserast med utgangspunkt i dei biologiske verdiane som finst, og kva mål ein ynskjer å oppnå.

For store og heilskaplege kulturlandskap er det oftast ikkje mogleg med heildekkande kartlegging av dei biologiske verdiane. Vanlegvis vil det heller ikkje vere nok ressursar tilgjengeleg til at ein kan lage skjøtelsesplanar for kvar einskild lokalitet. Ein må difor gjere ei prioritering mellom lokalitetane, slik det er skildra i kapittel 2.1.2. For eit representativt utval av lokalitetar, vil ein då kunne utarbeida skjøtelsesplanar som har overføringsverdi til liknande lokalitetar.

Ein skjøtelsesplan bør innehalde:

- Kunnskap om den tradisjonelle drifta (som skapte naturtypene)
- Dokumentasjon av dei biologiske verdiane (kart over naturtypar, lister med artar)
- Konkrete og målbare bevaringsmål (landskap, naturtypar, artar)
- Oversikt over registrerte kulturminne og kulturminne av betydning for skjøtsel
- Tiltråding til restaureringstiltak (tilbakeføring til ynska tilstand)
- Tiltråding til skjøtselstiltak (jamlege/årlege tiltak)
- Tiltråding til tiltak som sikrar samanhengane mellom lokalitetane, til dømes langs ferdsselsårene, buføringsvegane
- Oversikt over ansvarlege aktørar i prosessen

Figur 2.1.1. Ein skjøtelsesplan må byggje på kunnskapen om dei lokale driftsmåtane, dokumentasjonen av dei biologiske verdiane og oversikt over kulturminne som har betydning for skjøtelsen. Foto: Norddalsarkivet, avdeling Skjåk (NAS), Kartgrunnlag: Norge Digitalt.

2.1.1 Utvikling av bevaringsmål og overvaking av måloppnåing

Innanfor verneområde

Bevaringsmål er ein standardisert metode som kan brukast for å fastslå om ein ynska tilstand for ein naturtype eller ein anna geografisk avgrensa naturkvalitet er nådd. Omgrepet er knytt til mål etablert i Miljødirektoratet sitt fagsystem NatStat, med tilhøyrande overvaksingsobjekt og overvaksingsmetode. NatStat er utvikla særskilt til bruk i verneområda.

I NatStat skal det veljast NiN-typar som overvaksingsobjekt og NiN-variablar som tilstandsvariablar. All overvaking skal koplatt til punkt eller liner i landskapet. Det kan til dømes vere aktuelt å overvake utviklinga hjå framande artar, problemartar og gjengroingsartar. I NatStat skal det veljast ei måleeeining som er muleg å telje via overvaking. Tilstanden kan registrerast anten ved å gi talverdiar, eller ved å vurdere status som «god», «middels» eller «dårleg».

Forslag til bevaringsmål vert føreslått av nasjonalparkstyret (nasjonalparkforvaltar). Forslag til overvaksingsmetode (lokalisering av overvaksingsgeometri/teljemetode) vert utarbeidd i samråd med SNO. Gjennomføring av overvaking skal vere avklara før bevaringsmålet vert lagt inn i NatStat (normalt avtalt med SNO i den årlege bestillingssamtalen). Les meir om NatStat hjå Miljødirektoratet: <http://natstat.miljodirektoratet.no/>

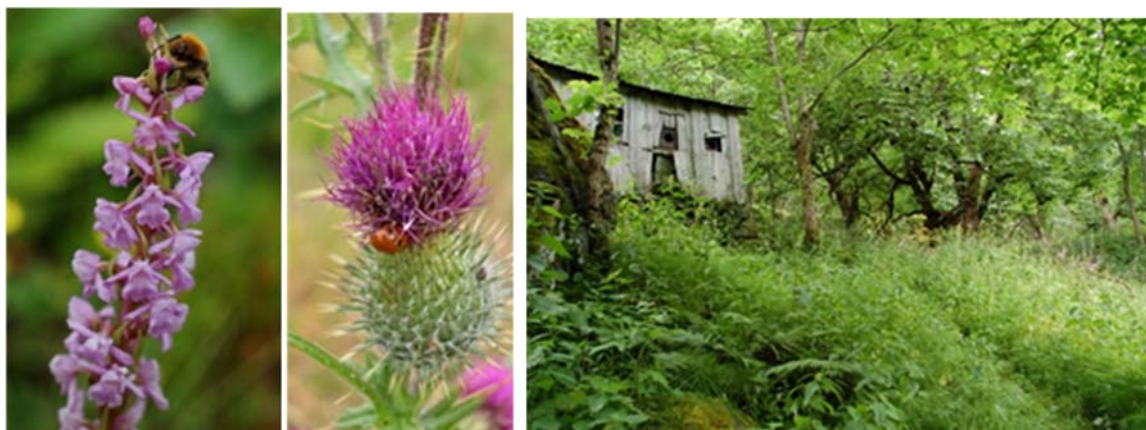
Tabell 2.1.1. Oversikt over tilstandsvariablar og overvaksingsmetodar nytta i NatStat pr. 2016. * I høve til artlista for den einkilde lokalitet. ** Gjelder tilstandsvariabel i høstingskogen der hjort kan føre til vansker med rekruttering av nye styingstre.

Tilstandsvariabel (Tilsvarende/ aktuell i NiN 2.0)	Overvaksings- metode	Tilstandsklassar	Trinn i tilstandsklasse	Ynska tilstandsklasse
Gjengroing (GG)	Observasjon langs linje (r), summert verdi	Dårleg, middels, god	3-5 (Dårleg) 2 (Middels) 1 (God)	God
Fremmedart (FA) (NiN 2.0: 7FA Fremmedartsinnslag)	Observasjon langs linje (r), summert verdi	Dårleg, middels, god	3-5 (Dårleg) 2 (Middels) 1 (God)	God
Problemart (PRPA) (NiN 2.0: 7SN-HJ Naturleg bestandreduksjon på tresatt areal-hjortevilt) **	Observasjon langs linje (r), summert verdi	Dårleg, middels, god	3-5 (Dårleg) 2 (Middels) 1 (God)	God
Regionalt viktig art (PRRA)	*	*		*
Indikatorart (PRIA)	*	*		*
Bruksform og Bruksintensitet (BF og BI) (NiN 2.0: 7JB-SI Slåtteintensitet; 7JB-BT Beitetrykk; 7JB-BA Aktuell bruksintensitet)	Observasjon langs linje (r), summert verdi	Dårleg, middels, god	6 (Dårleg, svært intensiv aktuell bruk) 5 (Dårleg, intensiv aktuell bruk) 4 (Middels, ekstensiv aktuell bruk) 2-3 (God, svært ekstensiv aktuell bruk) 1 (Dårleg, ikkje i bruk)	God (slått) God (beiting)

Utanfor verneområde

Det er ikkje utvikla noko overvakingssystem knytt til bevaringsmål utanfor verneområda. Avhengig av kva slags type landskap ein har fokus på, vil metodikken for bevaringsmåla måtte bli tilpassa dei lokale verdiane og utfordringane. Generelt bør bevaringsmåla og overvakinga omfatte:

- Mål for tilstanden i landskapet (areal open kulturmark, førekomst av mosaikkar)
- Mål for tilstanden i strukturar (stiar, vegar med meir som bind landskapet saman)
- Mål for areal og tilstand av naturtypar (til dømes at arealet av ei slåttemark ikkje skal reduserast)
- Mål for førekomst av artar (oppretthalde/reducere)
- Mål for å ta vare på kulturminne i landskapet
- Mål som sørger for at ordinær landbruksdrift tek omsyn til artsrike naturtypar (til dømes ved gjødselhandtering, sprøyting, med meire)

Figur 2.1.2. Bevaringsmåla i ein skjøtelsplan må definere konkrete mål ein ynsker å oppnå med tiltaka, til dømes knytt til indikatorartar og problemartar, eller ulike naturtypar. Foto: Bolette Bele/NIBIO.

2.1.2 Kriterium for prioritering mellom lokalitetar

Restaurerings- og skjøtselstiltak i kulturlandskapet er ofte både tidkrevjande og kostbare. Innan større heilskapelege kulturlandskap vil ein difor måtte gjera ei streng prioritering av kva for lokalitetar som skal inkluderast i prosessen med utarbeiding av skjøtelsplan.

Heilskapelege kulturlandskap innanfor verneområde

I verneområde må verneforskrifta og verneføremåla følgjast i arbeidet med å prioritere kva for naturtypar og lokalitetar som skal omfattast av ei skjøtelsplan. Følgjande kriteria bør følgjast ved prioritering:

- Naturtypar som er omtala i verneføremålet
- Trua naturtypar
- Lokalitetar som representerer mangfaldet av naturtypar (fange opp høgde, næringsinnhald og andre gradientar)
- Kostnadane og effektane må vurderast og samanliknast mellom same type lokalitetar

- Naturtypar kartlagt som A- (svært viktige) og B- (viktige) lokalitetar, eller med tilsvarende verdi. For lauvenger skal også kartlagde C-lokalitetar prioriterast
- Lokalitetar av ein viss storleik som ligg i nærleiken av kvarandre slik at det er mogleg med utveksling av pollen og frø. I eit større planområde er geografisk distribusjon av lokalitetane viktig.
- Lokalitetar med motiverte grunneigarar og utsikt til kontinuitet i skjøtselen
- Lokalitetar med tiltak som allereie er sett i gang av forvaltingsmyndigheit (Nasjonalparkstyret) og grunneigar
- Lokalitetar som også har kulturminneverdiar knytt til naturverdiane

Figur 2.1.3. Innanfor verneområda er det verneforskrifta og verneformåla som må liggje til grunn for dei prioriteringane ein gjer av lokalitetar som skal omtalast i skjøtselsplanen. Foto: Bolette Bele/NIBIO.

Heilskaplege kulturlandskap utanfor verneområda

I heilskaplege kulturlandskap utanfor verneområde, bør følgjande kriteria ligge til grunn for prioriteringar av lokalitetar som skal inkluderast i ei skjøtselsplan:

- Utvalte naturtypar med eigne handlingsplanar (til dømes slåttemark, kystlynghei)
- Naturtypar kartlagt som A- (svært viktige) og B- (viktige) lokalitetar, eller med tilsvarende verdi. For lauvenger skal også kartlagde C-lokalitetar prioriterast
- Kostnadane og effektane må vurderast og samanliknast mellom same type lokalitetar i landskapet
- Lokalitetar som er i god hevd og er artsrike
- Store areal og areal som ligg i tilknytning til andre liknande areal av sær stor verdi
- Lokalitetar med motiverte grunneigarar og utsikt til kontinuitet i skjøtselen
- Lokalitetar som også har kulturminneverdiar knytt til naturverdiane

Figur 2.1.4. I heilskaplege kulturlandskap utanfor verneområda bør dei mest artsrike areala prioriterast for restaurering og skjøtsel. Store areal, og areal som ligg i tilknytning til andre liknande areal er av særstort verdi. Foto: Bolette Bele/NIBIO.

2.2 Planprosessen

2.2.1 Forankring, samarbeid og rollefordeling

For å lykkast med planlegging og igangsetting av skjøtsel i heilskaplege kulturlandskap er det naudsynt med god lokal forankring og eit tett samarbeid mellom ulike aktørar. For å sikre opne diskusjonar der alle kan kome med innspel, er det viktig å gå breitt ut og invitere alle partar inn i prosessen heilt frå byrjinga av. Dersom det er eit høgt tal grunneigarar/brukarar involverte, vil leiarane i lokale lag og dei mest aktive brukarane vere sentrale kontaktpersonar. Aktuelle brukargrupper i ein slik prosess er lista opp nedanfor.

Sentrale aktørar ansvarlege for prosessen:

- Forvaltingsmyndigheit (Nasjonalparkstyret) i verneområda
- Kommunen/Fylkesmannen utanfor verneområda
- Arbeidsgruppe UKL-område

I skjøtelsesarbeid som omfattar kulturminne må ein ta omsyn til:

- Avklaringar med kulturminnemyndigheita (Fylkeskommune, NIKU)
- Kva for ein type kulturminne det gjeld
- Vernestatus (om det er automatisk freda, eller har ein anna kulturminnestatus)
- Om det trengs eller er påkravd samarbeid med ansvarleg kulturminnestyresmakt for skjøtelsen

Figur 2.2.1. Synfaring med gjensidig informasjonsutveksling mellom aktørane er verdifullt i ein lokal forankringsprosess. Biletet er frå synfaring i Mørkridsdalen. Foto: Bolette Bele/NIBIO.

Sentrale lokale aktørar:

- Grunneigarar/brukarar/Fjellstyret/Allmenningsstyret
- Leiarar av lokale lag, til dømes grunneigarlag, beitelag, sankelag, sameiger
- Bonde- og småbrukarlag, Bondelag
- Andre lokale lag, til dømes bygdelag, historielag
- Kommunen v/landbruksavdelinga
- Oppvekstsenteret
- Den norske turistforeining (DNT)
- Bygdelag

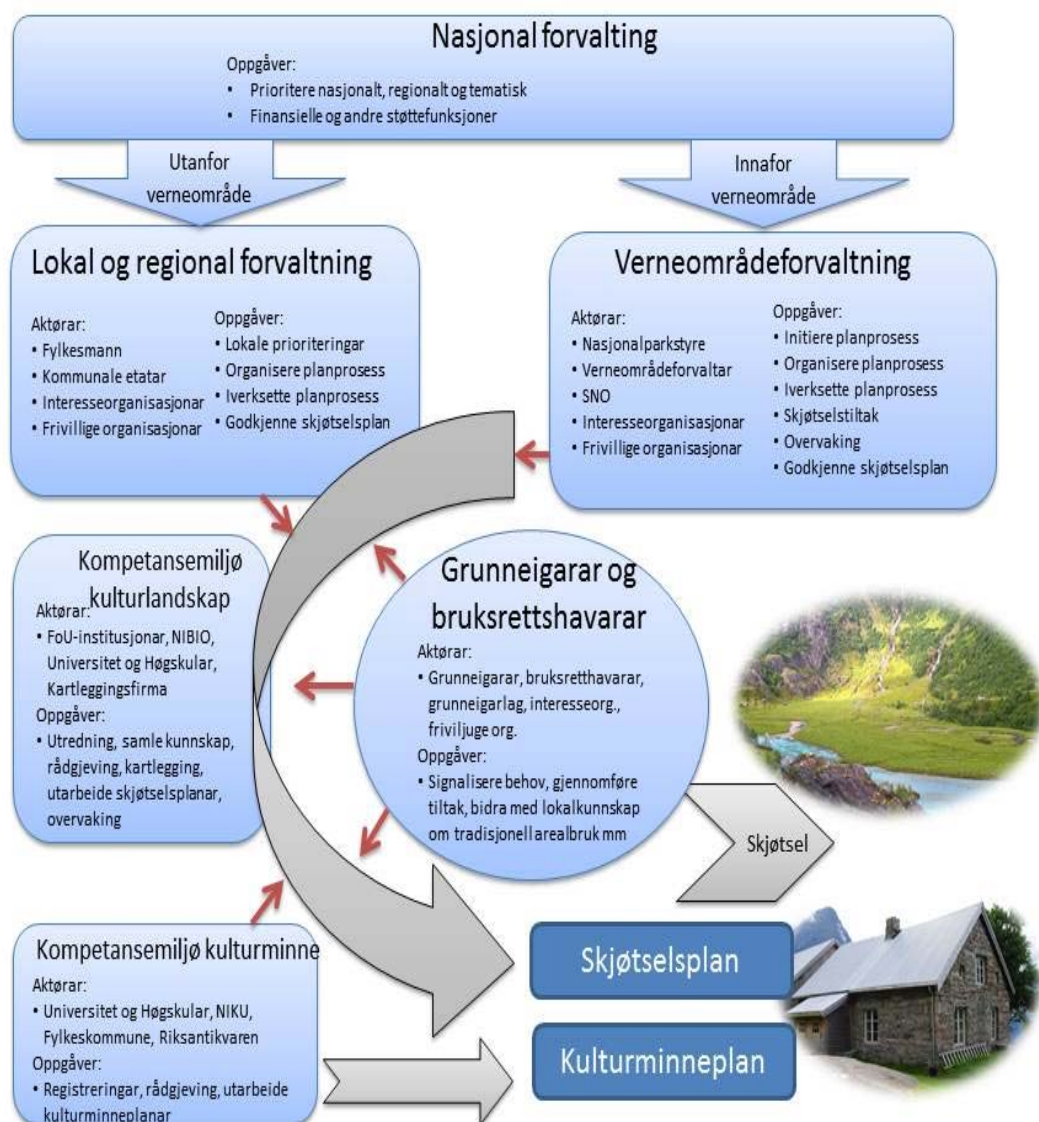
Aktuelle regionale aktørar:

- Forum for natur og friluftsliv, turlag mm.
- Fylkesmannen og Fylkeskommunen
- Det regionale museet
- Naturvernforbundet v/Natur og ungdom

Innanfor verneområda vil fleire av både dei lokale og regionale interessene vere representert i Rådgjevande utval og Administrativt kontaktutval. I skjøtselsplanar som gjeld verneområde vil det vere naturleg å involvere Rådgjevande Utval og Administrativt kontaktutval.

Aktuelle nasjonale aktørar:

- Miljødirektoratet/SNO
- Riksantikvaren

Figur 2.2.2. Skjematisert framstilling av prosessen fram til ein skjøtelsplan for heilskapelege kulturlandskap både i og utanfor verneområde. Figuren syner dei ulike aktørane, deira oppgåver og rollefordeling mellom dei ulike faginstansane.

2.2.2 Døme på lokal forankringsprosess frå to landskapsvernområde

Under utarbeiding av skjøtelsplanar for Mørkridsdalen landskapsvernområde i Luster og Mysubytta landskapsvernområde i Skjåk vart ein lokal forankringsprosess prøvd ut. Arbeidet tok til ved at Breheimen nasjonalparkstyre vinteren 2016 tildelte Norsk Institutt for Bioøkonomi (NIBIO) eit oppdrag i å lage eit framlegg til skjøtelsplan for Mørkridsdalen landskapsvernområde og Mysubytta landskapsvernområde.

2.2.2.1 Dei ulike aktørane og rollefordeling

Grunneigarar

I Mørkridsdalen gjekk det ut orientering om oppstart av arbeidet med skjøtselsplan til 70 grunneigarar og med invitasjon til oppstartsmøte og synfaringar. I Mysubytta gjekk tilsvarande invitasjon ut til 8 involverte setereigarar og med Skjåk Almanning som grunneigar.

Nasjonalparkstyret

Breheimen nasjonalparkstyre er forvaltningsmyndigheit for m.a. Mørkridsdalen landskapsvernområde og Mysubytta landskapsvernområde. Nasjonalparkstyret er såleis ansvarleg for at det vert utarbeidd ein skjøtselsplan som del av forvaltningsplanen (jf. verneforskrifta for Mørkridsdalen landskapsvernområde og Mysubytta landskapsvernområde §§ 5, jf. naturmangfaldlova § 36).

Breheimen nasjonalparkstyre har forvaltningsansvaret for følgjande verneområde i Breheimen:

Tabell 2.2.1. Verneområde underlagt Breheimen Nasjonalparkstyre

Områdenamn	Verneform
Breheimen	Nasjonalpark
Strynefjellet	Landskapsvernområde
Mysubytta	Landskapsvernområde
Høydalen	Landskapsvernområde
Mørkridsdalen	Landskapsvernområde
Vigdalen	Landskapsvernområde
Høyrokampen	Naturreservat
Honnsrøve	Naturreservat

For kvart einskild verneområde (Tabell 2.2.1) skal nasjonalparkstyret vurdere behov for, og naudsynt gjennomføring av skjøtsel og tilrettelegging. Tiltak skal setjast i verk i samsvar med ein forvaltnings-/skjøtselsplan. Med bakgrunn i dei ulike plandokumenta (som forvaltningsplan, skjøtselsplan, besøksstrategi) utarbeider nasjonalparkstyret årlege prioriteringar av skjøtels- og forvaltningstiltak i verneområda i tråd med ein fleirårig tiltaksplan. Nasjonalparkstyret prioriterer bruken av løyvde tiltaksmidlar frå Miljødirektoratet, og kan inngå avtalar om skjøtsel med grunneigarar. Nasjonalparkstyret kan evt. kjøpe teneste frå andre til gjennomføring av skjøtselstiltak, eller bestille slik teneste frå Statens naturoppsyn (SNO).

Nasjonalparkstyret skal elles vurdere behovet for særskilde informasjonstiltak i arbeidet med ein besøksstrategi. Styret har hovudansvaret for informasjonstiltak og skal gjennomføre slike tiltak i tråd med merkestrategien til Miljødirektoratet. I Breheimen er det to **nasjonalparkforvaltarar** i sekretariatet for nasjonalparkstyret, ein med kontorstad på Rådhuset i Luster, og ein ved Skjåk Almanning i Skjåk. Nasjonalparkforvaltarane er til dømes ansvarlege for framskaffing av naudsynt bakgrunnsmateriale til skjøtselsplaner, for involvering av grunneigarar, brukarinteresser og andre gjennom orienteringsmøte synfaringar osv. Vidare er Nasjonalparkforvaltarane ansvarlege for gjennomføring av kartleggingar og for å drive fram planprosessen i arbeidet med skjøtselsplanen.

Statens naturoppsyn er oppretta ved Kongeleg resolusjon av 24.09.96 og er eit statleg tilsyn oppretta for å ta vare på nasjonale miljøverdiar, førebygge miljøkriminalitet, drive kontroll og drive informasjon og rettleiing. SNO driv også oppsynsarbeid. Dei driv ikkje forvaltning i tradisjonell

forstand, men handhevar lover og reglar og utfører skjøtselstiltak og tilrettelegging for friluftslivet. SNO kan etter lova også drive registrering og dokumentasjon.

Figur 2.2.3. I arbeidet med å utarbeide skjøtelsplan for eit heilskapleg kulturlandskap vil det være nyttig å involvere både lokale, regionale og nasjonale aktørar tidleg i prosessen. Biletet er frå Mørkridsdalen landskapsvernområde. Foto: Bolette Bele/NIBIO.

2.2.2.2 Framdriftsplan for å sikre god lokal forankring

Tiltaka lista opp nedanfor vart gjennomført for å sikre god lokal forankring i dei to landskapsvernområda. Nasjonalparkstyret vil i samarbeid med Fagleg Rådgjevande utval og Administrativt kontaktutval slutføre arbeidet og gjere arbeidet klart før høyring innan 2017.

- **Invitasjon til å delta i prosessen**

- Breheimen Nasjonalparkstyre sendte ut brev med ei fyrste orientering om prosessen og invitasjon til å delta
- Brevet vart sendt ut til alle grunneigarar, brukarar og lokale lag/interesseforeiningar knytt til landskapsvernområda

- **Lokal forankring og førebuing før feltsesongen**

- Knyte kontakt mot leiarane av ulike lokale lag, foreiningar og interessegrupper (per telefon/mail)
- Velje ut lokale nøkkelpersonar og sørge for at desse er godt informerte om målsetjinga med prosessen fram mot ein skjøtelsplan
- Oppfordre nøkkelpersonar til å setje i gang lokale diskusjonar omkring dei naturtypane som bør inkluderas i skjøtelsplanen
- Oppfordre til diskusjonar omkring kven som skal ha ansvar for restaurering og skjøtsel i åra framover (rollefordeling mellom einskilde grunneigarar, bygdeservice, SNO og andre)
- Oppfordre leiarar/grunneigarar til å kome med innspel til prioritering av areal

- **Oppstartsmøte og synfaring**

- Orientering til grunneigarar/brukarar om prosessen fram mot ei skjøtselsplan (i dette tilfellet deltok: Miljødirektoratet, Nasjonalparkforvaltarane, Statens naturoppsyn, Fylkeskommunen, kommunen, forskingsmiljøa NIBIO og NIKU)
- Fokus på kvalitetar og verdier i heilskaplege kulturlandskap (naturtypar og kulturminne, verdien av lokal kunnskap)
- Prioriteringar med tanke på utval av representative areal for kartlegging og utarbeiding av skjøtselsplan
- Synfaring i samarbeid med grunneigarane/brukarane, for å oppnå best mogleg informasjonsutveksling og oversikt over dei aktuelle areala. Hente inn informasjon frå brukarane i høve til planar/ynskjer, motivasjon, konkrete problemstillingar med meir.

Figur 2.2.4. Orienteringsmøte med påfølgjande synfaring i dei aktuelle områda gjev oversikt over verdiane og utfordringane i kulturlandskapet. Biletet er frå Mysubytta landskapsvernområde. Foto: Bolette Bele/NIBIO.

- **Prioriteringar**

- Forslag til prioriteringsliste sendt ut til lokale kontaktpersonar før feltarbeidet starta (til dømes i Mørkridsdalen). Oppfordring om å kome med tilbagemelding. I mindre område med få lokalitetar (til dømes Mysubytta) er det truleg ikkje naudsynt med ei slik prioritering.

- **Feltarbeid**

- Kartlegging av dei representative naturtypelokalitetane i kulturlandskapet (etter NiN 2.1), avgrensing og verdisetting
- Kartlegging av aktuelle problemstillingar knytt til restaurering og skjøtsel

- **Utkast til skjøtselsplan**

- Utforme utkast til bevaringsmål for dei representative naturtypane
- Utforme utkast til restaurerings- og skjøtselstiltak for representative naturtypar
- Inkludere den lokale kunnskapen om dei tradisjonelle bruksmåtane
- Ta tilstrekkelege omsyn til kulturminne knytt til dei kulturavhengige naturtypane

- **Ferdigstilling, kvalitetssikring og høring**

- Utkast vert sendt til oppdragsgjevar (i dette tilfellet Breheimen Nasjonalparkstyre) for gjennomlesing og tilbakemelding
- Utkast vert sendt til lokale leiarar som representerer grunneigarane for kvalitetssikring, innspel og tilbakemelding
- Utkast framlagt i ope lokalt møte med moglegheit for innspel
- Forvaltingsmyndigheit (i dette tilfellet Breheimen Nasjonalparkstyre) sender utkastet til høring til alle grunneigarane, viktige lokale og evt. regionale aktørar (nemnde i kap. 2.2.1), inkludert kulturminnemyndigheita.
- Utkast til skjøtselsplan lagt fram for Rådgjevande utval og Administrativt kontaktutval
- Godkjenning av skjøtselsplan (forvaltningsmyndigheit, i dette tilfellet Breheimen nasjonalparkstyre)
- Iverksetjing av tiltak (initiert og prioritert av forvaltingsmyndigheit)

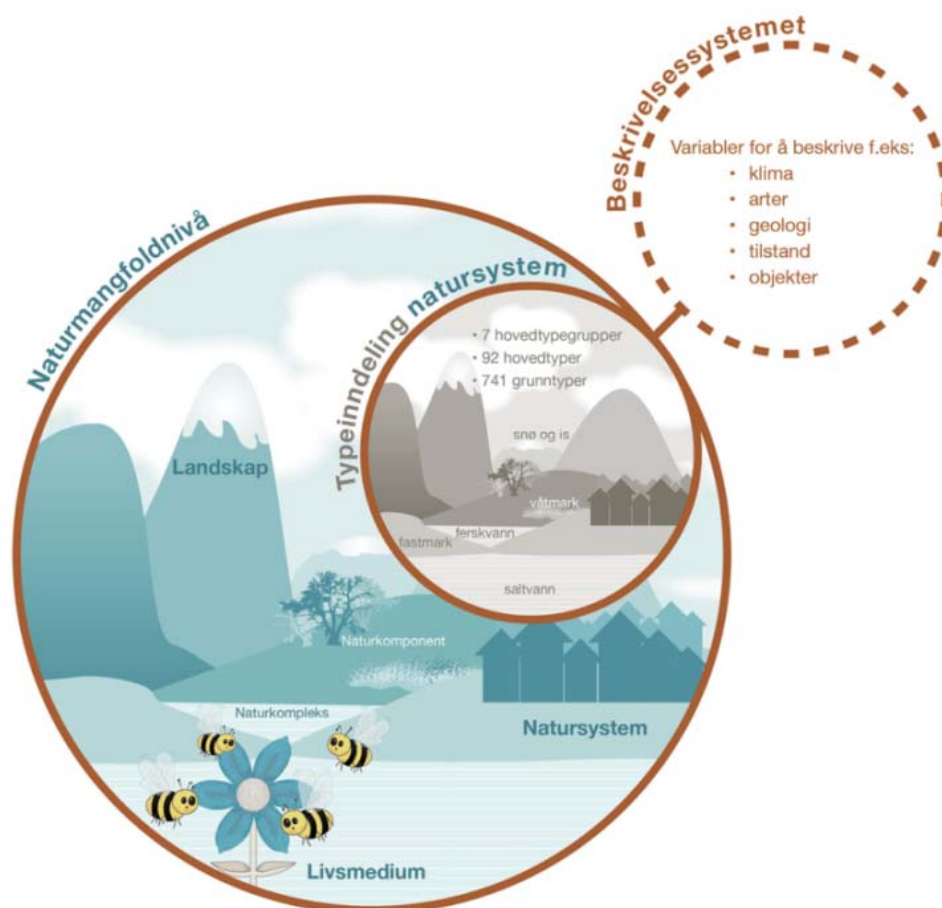
Figur 2.2.5. Før skjøtselsplanen kan godkjennast av forvaltingsmyndigheita må den ut på høring hjå alle grunneigarane og andre involverte aktørar. Foto: Bolette Bele/NIBIO.

3 Verdier I kulturlandskapet

3.1 Naturtypar og biologiske verdier

Dette kapitlet gjev ei innføring i eit utval kulturavhengige naturtypar, kva som karakteriserer desse og dei biologiske verdiane knytt til dei. Det vert også gjeve døme på raudlista artar knytt til naturtypane. I Norsk raudliste for artar vert artane rangert etter kva grad dei er trua. Desse kategoriane er Livskraftig (LC), nær trua (NT), sårbar (VU), trua (EN) og utrydda (EX). Fullstendig og oppdatert oversikt over dei raudlista artane kan ein finne hjå Artsdatabanken (<http://www.artsdatabanken.no/>). Nokre artar er òg så sterkt trua at dei kjem inn under ei eiga forskrift for prioriterte artar: (<http://www.miljodirektoratet.no/no/Tema/Arter-og-naturtyper/Prioriterte-arter/>).

Det føreligg fleire system som kan nyttast for å kartleggje og skildre norsk natur. Det er innleiingsvis behov for nokre avklaringar kring omgrep som naturtypar, viktige naturtypar, utvalde naturtypar, NiN, vegetasjonstypar og semi-naturleg vegetasjon.

Figur 3.1.1. Natur i Norge (NiN) er eit system bygd opp kring tre sentrale dimensjonar, den eine handterer skala, den andre klassifiserar utifrå standardiserte verdier og den tredje består av eit fleksibelt system som kan nyttast til å skildre all variasjon i naturen. Meir info om NiN finn ein på www.artsdatabanken.no. (Figur frå Artsdatabanken).

Ei **naturtype** vert definert som ei einsarta og avgrensa eining i naturen som omfattar alt plante- og dyreliv, samt dei miljøfaktorane som verkar inn. Til å avgrense og skildre norsk natur vert det i dag nytta eit system kalla Natur i Norge (NiN) (figur 3.1). Dette er eit nytt system som er utvikla til å skildre all variasjon i norsk natur (<http://www.artsdatabanken.no/Pages/3>). Systemet er heildekkjande og tilpassa ulike skalaer, og har vore i konstant utvikling sidan det fyrst blei lansert. Det er NiN versjon 2.1, tilpassa kartlegging i målestokk 1:5000, som er nytta i desse skjøtselsplanane. Systemet er hierarkisk bygd opp og inneheld hovudtypegruppe, hovudtype og grunntypar.

I og med at enkelte naturtypar har større verdi for det biologiske mangfaldet enn andre, vart det utvikla eit system for verdisetting av **viktige naturtypar** (definert i DN-handbok 13 2007). Alle kartfesta naturtypar som har oppnådd ein verdi ligg i Miljødirektoratet sin Naturbase. Denne klassifiseringa er ulik klassifiseringa etter NiN og er meint som eit forvaltingsverktøy. I mangel av eit kriteriesett for å verdsette NiN-typane er det framleis naudsynt å referere til begge desse systema. Etter at den nye Naturmangfaldlova vart innført i 2009, vart det mogleg å gi einskilte naturtypar ekstra vern. Dette er naturtypar som er trua eller på annan måte viktige for å ta vare på naturmangfaldet. I dag er det i alt seks slike "**Utvalde naturtypar**" i Noreg, tre av desse er kulturavhengig og knytt til den eksisterande arealbruk. Desse er: slåttemark, slåttemyr og kystlynghei.

Figur 3.1.2. Naturbeitemark kan ofte ha eit høgt artsmangfald av sårbare soppartar Foto: Pål Thorvaldsen/NIBIO.

Slåttemark, slåttemyr og kystlynghei er eksempel på naturtypar og vegetasjonstypar utvikla gjennom mennesket si utnytting av naturressursane til matproduksjon i det tidlege jordbruket. Dette var driftsformer utan bruk av kunstgjødsel, sprøytamidlar eller sterkt foredla plantemateriale og husdyrraser. Mangel på desse innsatsfaktorane vart det kompensert for gjennom ein omfattande arealbruk og resursutnytting.

Vegetasjonstypane som utvikla seg som følge av denne arealbruken vert i dag kalla **semi-naturleg vegetasjon** og skil seg frå naturleg vegetasjon. Semi-naturleg vegetasjon er etter Moen (1998) definert som vegetasjon som er påverka, men ikkje skapt av menneskeleg aktivitet. Ved opphøyr av påverknaden går vegetasjonen igjen i retning av **naturleg vegetasjon**. Dei fleste artane i kulturlandskapet er naturleg tilhøyrande i regionen, men artane sin fordeling og mengde er avhengig av den menneskelege påverknaden.

Kulturpåverknaden er sentral for utviklinga av desse naturtypene, og det vert difor gjeve ei kort innføring i relevante kulturminne ein gjerne finn i tilknytning til naturtypene. Kulturminna vil kunne vere til hjelp for å identifisere naturtypen og den tidlegare arealbruken i området. For ein grundigare innføring vert det synt til Skjøtselsboka (www.miljodirektoratet.no).

3.1.1 Slåttemark

Definisjonar og avgrensingar. Slåttemark omfattar eng klassifisert som semi-naturleg grasmark (sjå ovanfor), og som vart hausta hovudsakleg ved slått. Det var likevel også vanleg mange stadar å ha ei kort avbeiting tidleg vår og likeins beiting av håslåtten. Slik den er avgrensa her, inkluderer naturtypen slåtteenger på innmark, utmarksslåttar, våteng og lauvenger. Dette er areal som vart slått regelmessig, anten kvart år eller med nokre års mellomrom. Slåtten føregikk i høve til lokale tradisjonar, men seint i sesongen.

Raudlistestatus for naturtypen. Dei tradisjonelle slåttemarkene dekte tidlegare store areal (både på innmark og utmark), men har no vorte sjeldne. Generelt så har dei kulturavhengige engene (semi-naturleg eng), no kategori sårbar (VU) i høve raudlista for norske naturtypar. Slåttemarkene har status som sterkt trua (EN). Miljødirektoratet har difor utarbeidd ein handlingsplan for slåttemark der målsetjinga er å ta vare på dei mest verdifulle areala (www.miljodirektoratet.no).

Figur 3.1.3. Slåttemarkene har eit høgt mangfald av artar, og har ofte innslag av orkidear og insekt som seksflekka bloddråpevermar til høgre. Foto: Bolette Bele/NIBIO (til venstre) og Pål Thorvaldsen/NIBIO (til høgre).

Biologiske verdiar generelt. Dei tradisjonelle slåttemarkene har ofte eit rikt innslag av urter og vert ofte kalla blomsterenger. Ofte kan det også vere innslag av fleire orkidear i slike engar. I tillegg er det gjerne eit høgt mangfald av sopp og mose, sommarfuglar, bier, humler og andre insekt. Alt etter skilnadane i jordsmonnet, høgda over havet og tilgangen på fukt, varierer artsamansetjinga mykje. Våtengene er slåttemark med ein konstant høg grunnvasspegel. Til skilnad frå myr har ikkje våtengene torv i botnen. Typisk for våtengene er førekomst av gras, siv og storr saman med urter som bekkeblom, kvitbladtistel, myrhatt, krypsoleie og mjødurt. I høve til NiN (versjon 2.1), høyrer slåttemarkene til under hovudtypen semi-naturleg eng, med slåttemarkspreg (T32). Våteng er klassifisert som ein eigen naturtype (V10). Miljødirektoratet si brosjyre «Slå et slag for slåttemarka» frå 2016 gjev ei oversiktleg innføring i skjøtselen av slåttemark (www.miljodirektoratet.no). Fakta-arka «Slåttetradisjonar» og «Beitetradisjonar i slåttemarkene», begge med eksempel frå Telemark og Møre og Romsdal, gjev også praktiske råd om skjøtselen (sjå www.nibio.no).

Omsynskrevjande/raudlista artar. Fleire av artane i slåttemarka er i dag trua fordi leveområda deira har gått sterkt tilbake. Heile 24 % av dei trua raudlistearterane i Noreg har leveområdet sitt i slåttemark eller i andre typar kulturmark. Fleire orkidear, marinøkklar og beitemarksoppar står på raudlista (www.artsdatabanken.no).

Kulturminne. I tilknytning til slåttemarkene finn ein gjerne rydningsrøyser, samt løer og tufter etter slike. Ofte var slåttemarkene også inngjerda med steingjerde eller andre typar gjerde, for å hindre beiting før slåtten. I eit heilskapleg kulturlandskap er det viktig at kulturminna vert restaurerte og haldne i stand. I biologisk samanheng representerer mange kulturminne varme habitat, dei har av den grunn betydning for varmekjære organismar og kan vidare vere viktig for å gi eit varmt og tørt skjul til enkelte artar. Når slåttemarka skal skjøttast, må det også slåast heilt inntil gjerda, slik at ein sikrar lysopne kantar. Den lokale tradisjonskunnskapen om slåtten og høyberginga, samt vår- og haustbeiting er dessutan viktig å dokumentere og bruke når slike areal skal restaurast og skjøttast. Dei lokale slåttetidspunkta varierte mellom låglandet og fjellet, og mellom ulike regionar i landet.

Figur 3.1.4. Kulturminna fortel ofte mykje om den tradisjonelle bruken av naturtypene. Foto: Bolette Bele/NIBIO.

3.1.2 Naturbeitemark inkludert våteng

Definisjonar og avgrensingar. Naturtypen naturbeitemark omfattar alle areala som har vore langvarig nytta til beiting. Mange av desse areala vart tidlegare slått, men det er mange stader ikkje lenger mogleg å påvise dette ut ifrå artsamansetjinga. I kartleggingssamanheng er difor mange setervollar og utmarksslåttar no klassifiserte som naturbeitemark i staden for slåttemark.

Naturbeitemark er gjerne grunnlendt og inneheld typisk meir stein enn slåttemark. Hagemarkene som er tresette, våteng og ulike typar opne naturbeitemarker høyrer naturleg til innanfor avgrensinga av naturtypen.

Raudlistestatus for naturtypen. Kulturmarkseng generelt har kategorien sårbar (VU) i høve til raudlista for norske naturtypar.

Biologiske verdiar generelt. Naturbeitemarkene har dominans av grasartar, og mindre innslag av urter enn det ein finn i slåttemarkene. Dei har gjerne òg eit høgare innslag av eitt- og to-årige artar som treng berr jord for å spire, som til dømes bakkesøte og bittersøte (desse krev også kalkinnhald). Plantar som dyra vrakar er også vanlege i beitemark, slik som soleier, tyrihjel, tistlar og rosekratt. Det er også ein spesielt stor artsrikdom av sopp i naturbeitemark, og det er registrert meir enn 150 slike arter. Av desse er 65 artar i kategoriane kritisk trua (CR), sterkt trua (EN) eller sårbar (VU).

I høve til NiN (2.1) høyrer naturbeitemarkene til under hovudtypen semi-naturleg eng med beitepreg (T32).

Omsynskrevjande/raudlista artar. Totalt har 24 % av dei raudlista artane i Noreg leveområdet sitt i ulike typar kulturmark. Fleire av artane veks både i slåtte- og beitemark. Beitemarkene kan ha eit høgt innhald av raudlista beitemarksopp.

Kulturminne. Den opphavlege naturbeitemarka hadde få kulturminne, men fleire av naturbeitemarkene har tidlegare vore slåttemarker. Difor finn ein i tilknytning til slike også kulturminne som er knytt til slått. I utmarka finst dessutan mange kulturminne som er mindre synlege. Sjå elles kapittel 3.2. om kulturminne.

Figur 3.1.5. Det er store areal med grasrike naturbeitemarker i fjellet. Oppmurte stengsel for beitedyra er kulturminne som enno har ein funksjon i landskapet. Foto: Bolette Bele/NIBIO.

3.1.3 Slåtte- og beitemyr (semi-naturleg myr)

Definisjonar og avgrensingar. Naturtypen omfattar dei myrareala som har vorte nytta til slått og beite gjennom lang tid. Bruken av myrane til slått og beite har vore utbreidd over heile landet, men mest i indre og midtre delar av landet.

Raudlistestatus for naturtypen. Mange slåtte- og beitemyrer gror no sakte, men sikkert igjen. I høve raudlista for norske naturtypar er slåttemyrkantane klassifiserte som kritisk trua (CR). Slåttemyrsflatene er sterkt trua (EN).

Biologiske verdiar generelt. Myrområda er dominerte av ulike storr-ortar (halvgras), men det kan også vere innslag av gras i dei. Samansetjinga av artane varierer mykje med næringsinnhaldet og med den tidlegare bruken. I dei noko rikare areala og i sig veks det fleire urter som til dømes blåknapp, jåblom, bjønnbrodd, fjellistel, mjøduert og kvitbladtistel. Slått føregjekk vanlegvis ikkje på dei mest næringsfattige og glisne myrareala. Generelt hadde slåttemyrane ei jamn overflate utan tuver og lyng. Tidlegare slåttemyrer er i dag gjerne prega av mykje slåttestorr, myrull-ortar, og i dei rikaste områda veks gjerne mange orkidear. Beiteressursane på myr vart i all hovudsak nytta av storfe, som er eigna til å beite slike fuktige areal. I høve til NiN (v. 2.1) vert slåtte- og beitemyrane klassifiserte som semi-naturleg myr (V9).

Omsynskrevjande/raudlista artar. Kalkrike slåtte- og beitemyrer kan ha eit høgt innhald av orkidear, og fleire av dei er raudlista. Totalt har 24 % av dei raudlista artane i Noreg leveområdet sitt i ulike typar kulturmark.

Kulturminne. Det kan finnast restar og spor etter tidlegare myrslått, slik som stakkstenger. Det kan òg vere spor etter torvuttak, samt andre kulturminne som er vanskelege å få auge på. Sjå kapittel 3.2. om kulturminne.

Figur 3.1.6. Dei næringsrike slåttemyrane har ofte eit høgt innhald av kulturavhengige artar, som til dømes engmarihand. Foto: Bolette Bele/NIBIO.

3.1.4 Beiteskog

Definisjonar og avgrensingar. Naturtypen omfattar alle typar skog som har vore utnytta til beiting. I all hovudsak vart skogane beita fram til andre verdskrigen, og mange stadar er denne bruken framleis oppretthalden av sau og ungdyr. Naturtypen har difor stor utbreiing.

Raudlistestatus for naturtypen. Beiteskogane er i høve til norsk raudliste for naturtypar klassifisert som nær trua (NT). Naturtypen er trua på grunn av opphøyr i bruken og attgroing.

Biologiske verdiar generelt. Skogsbeite gjev eit lågt og jamt dekke av gras og urter, og med tilstrekkeleg beitetrykk vert lauvoppslaget halde nede. I og med at beitetrykket vanlegvis var sterkast langs stiar og vegar vart beiteskogen ei blanding av sterkare beita og lite (eller ikkje) beita skogsvegetasjon. I dei godt beita områda får beiteskogen nærast eit parkliknande preg. Artar som naturleg høyrer til i beitelandskapet, slik som gullris og tepperot kan overleva lenge etter opphøyret i beitebruken. I høve til NiN (2.1) høyrer beiteskogane til under fastmarksskogsmark (T4) med hevdint

Omsynskrevjande/raudlista artar. Artar som elles veks i naturbeitemark.

Kulturminne. Det finst eit stort mangfald av kulturminne knytt til utmarks- og skogsområda. Sjå kapittel 3.2 om kulturminne.

Figur 3.1.7. Skogsbeita er ein trua naturtype. Foto: Bolette Bele/NIBIO.

3.1.5 Haustingsskog, lauveng og hagemark

Definisjonar og avgrensingar. Kapitlet omhandlar alle typar tresett kulturmark der tresjiktet har vorte hausta eller der tettleiken av tre har vorte regulert ved hogst for å fremje veksten i feltsjiktet. Naturtypane Haustingsskog og Lauveng blei skilt ut som eigne naturtypar ved revisjon av DN 13 Handbok i 2007. Hagemark var allereie definert som eigen type. **Lauveng** er ei slåttemark med spreidde lauvtre. Typisk for lauvengene er eit frodig og jamt feltsjikt og ofte førekjem også rydningsrøyser. Tresjiktet er ofte meir ope i lauvenga enn i haustings-skogen, slik at meir lys slepp igjennom. Lauveng er ein mellomting mellom hagemark og haustingsskog og skil seg ut ved at graset vart hausta ved slått. Lauvenga førekjem oftast som lommer inne i haustings-skogen og blir identifisert på førekomst av rydningsrøyser og eventuelt gjerde. Lauveng finn ein gjerne lenger vekk frå garden enn hagemark, som gjerne førekjem rett utanfor innmarka.

Figur 3.1.8. Lauveng med styvingstre i god hevd frå Nærøyfjorden. Foto: Pål Thorvaldsen/NIBIO.

Hagemark er ein variant av lauvenga, men der feltsjiktet i all hovudsak vert nytta til beite. Rydningsrøyser er difor mindre vanlege i slike areal, og feltsjiktet er gjerne meir glissent. Både lauveng og hagemark kan ha styvingstre, men hagemark kan òg ha tre der styving i mindre grad vart nytta. Hagemark med bjørk finn ein gjerne på tørre, leiddrenerte område der feltsjiktet naturleg er lågvakse. Hagemark og lauveng med meir kravfulle treslag som alm, ask og lind førekjem på frisk og næringsrik grunn. **Haustingsskog** er definert som skog der tresjiktet er tydeleg prega av langvarig og omfattande lauveng, rising, styving og anna emne- og førsanking. Haustingsskog kan vere beita eller innehalde mindre parti med lauveng, men førekjem primært på meir marginale og fattige lokalitetar der beiting ikkje var viktig. Mest typisk finst haustingsskog i rasutsette område og i ur. Det er stigande tresjiktdekning frå lauveng (5-25%) til hagemark (10-50%) og til haustingsskog, avhengig av veksestad. I tillegg førekjem ofte styvingstre i kantområde langs vegar, bekkar og mot utmark. For ei meir inngåande gjennomgang av tresett kulturmark med tilhørande naturtypar vert det synt til «Faggrunnlag for Haustingsskogar i Noreg» og «Skjøtselsboka».

Dei viktigaste styvingstrea er alm og ask, men det var også vanleg å hauste lind, eik, hassel, bjørk, selje, rogn og gråor. I haustings-skogen var det haustinga av tresjiktet som var det viktigaste. Haustingsskog er dominert av lauvtre der tre- og/ eller busksjiktet er tydeleg prega av langvarig og omfattande hausting av trekrone og lauv, fyrst og fremst som fôr til husdyr. Etter NiN (2.1) vert haustings-skogane klassifisert til Fastmarkskogsmark (T4) der hevdintensitet (HI) karakteriserer i kor stor grad tresjiktet

er utnyttat. Etter Fremstad (1997) samsvarar dette til vegetasjonstypene Alm lindeskog (D4) og Gråor-almeskog (D5) og nærstående vegetasjonstypar. Både hagemark og lauveng vil i NiN oftast klassifiserast til T32 Semi-naturleg eng, avhengig av tresetnaden.

Figur 3.1.9. Almelav (NT)(t.v) og almebroddsopp (VU) er eksempel på artsmangfaldet i haustingsskog og rik edellauvskog med alm. Foto: Pål Thorvaldsen/NIBIO.

Raudlistestatus for naturtypen. Haustingsskog er no under handsaming for å få status som Utvalgt naturtype og med ein eigen handlingsplan.

Biologiske verdiar. Rike edellauvskogar og rike haustingsskogar er av dei mest artsrike naturtypene. Ein gjennomgang av artsmangfaldet på styvingstre i Noreg syner at det er registrert svært artsrik epifyttvegetasjon på gamle tre av alm og ask. Det er likevel få av disse som eksklusivt kan knyttast til styvingstre samanlikna med tre som berre er gamle. Lav og sopp er dei mest artsrike organismane. På alm er det registrert 275 lavartar og 271 soppartar. På ask er registrert 334 lavartar og 308 soppartar. Av mosar er det registrert 130 artar på alm og 112 artar på ask. I tillegg førekjem eit høgt artsmangfald av plantar, insekt og fugl.

Det er ofte eit høgt artsmangfald knytt til haustingsskogane, men artsmangfaldet er generelt vanskeleg å skilje ut i frå det som til vanleg er knytt til edellauvskog og gamle tre. Det er difor ikkje gitt at all haustingsskog skal restaurerast, og spesielt i dei rikaste skogane bør ein vurdere dette grundig. Det er svært høgt artsmangfald knytt til nedbrytarkjeda på læger og gamle, døande tre i desse skogane.

Figur 3.1.10 . Slike gamle tre med store holrom er spesielt verdifulle for artsmangfaldet, og krev difor særskild omsyn ved restaurering. Foto: Pål Thorvaldsen/NIBIO.

Figur 3.1.11 . Det er stort artsmangfald knytt til nedbrytarkjeda på læger og gamle, døande tre i rik edellauvskog og haustingsskog. Frå eit biologisk forvaltingsperspektiv er det difor ikkje gjeve at all tidlegare haustingsskog skal restaurerast. Her er det bilete av skrukkeøre (NT). Foto: Pål Thorvaldsen/NIBIO.

Omsynskrevjande artar. Ein stor del av artsmangfaldet er knytt til epifyttvegetasjonen på dei gamle styvingstrea. Artsmangfaldet vil kunne påverkast av restaureringsarbeidet alt etter kor lenge det er sidan treet sist vart styvd. Ved restaurering av styvingstrea kan ein tenkje seg at lyskrevjande og tørketolerante artar vil verte favorisert i høve til skugge- og fuktigheitskrevjande artar. Det er ikkje kjent i kva grad dette har betydning og kva artar det eventuelt gjeld. Faktorar som lokaliteten og stammen sin eksposisjon, samt nærleiken til fossestryk m.m. vil moderere denne effekten. Samstundes vil krona i løpet av få år igjen gje skugge nedover stammen. I haustingsskogar/rike edellauvskogar der

skjøtsel har vore fráverande ei tid er det dessutan gjerne eit høgt artsmangfald knytt til nedbrytarkjeda, slik som til dømes sopp.

I lokalitetar med stor artsriksdom og raudlista artar er det viktig at ein etablerer eit overvakingssopplegg før restaurering. Dette er også aktuelt i verneområde og område der det er lenge sidan bruken tok slutt. Pågåande studiar vil truleg kaste lys over slike problemstillingar. Dei aller eldste styvingstrea er særskild omsynskrevjande og spesielt dei med store holrom. Desse holromma svekkjer trea og det er viktig at krona vert redusert for å hindre at stammen brekk eller rotvelter. Samstundes er slike individ meir sårbare ved restaurering og ein må gå gradvis fram og utføre restaureringstiltaka over fleire år. Holromma kan dessutan vere busett av til dømes flaggermus, holehekkjande fuglar og talrike insekt.

3.2 Kulturminne

Det finst eit mangfald av kulturminne i kulturlandskapa, frå eldre så vel som frå nyare tid. Alle kulturminne frå før 1537 er automatisk freda etter Kulturminnelova. Det er òg alle ståande byggverk, inklusive bygningar frå før 1650, samt alle samiske kulturminne eldre enn 100 år. Etter lova er det ei sikringssone på 5 meter (dersom det ikkje er vedteke ei særskild sikringssone) rundt dei automatisk freda kulturminna med forbod mot tiltak som kan skade, øydeleggje, flytte, dekkje til eller på anna vis skjemme kulturminnet.

I eit naturvernområde gjeld eigne reglar for forvaltning av kulturminne. I ein nasjonalpark er alle kulturminne freda, medan det i landskapsvernområda er dei kulturminna som pregar landskapet som har eit vern. For mange verneområde er det utarbeidd ein eigen kulturminneplan. Miljødirektoratet og Riksantikvaren har i samarbeid utarbeidd ei rettleiing for korleis kulturminne i verneområde verna etter naturmangfaldlova skal takast vare på (Miljødirektoratet/Riksantikvaren 2015).

Sjå: <http://www.miljodirektoratet.no/Documents/publikasjoner/M420/M420.pdf>

Figur 3.2.1. Kulturlandskapet inneheld ei rekkje kulturminne, som til dømes steingjerde og bygningar. Til venstre Kvanndalsetra og til høgre utmarksgrense ved Skageflå, begge bileta er frå Geiranger i Stranda kommune. Foto: Pål Thorvaldsen/NIBIO.

Forutan ståande bygningar (sel, fjøs, løer, buer o.a.) finst det gjerne ei rekkje kulturminnetypar i kulturlandskapa, som til dømes hustufter, vegfar, steingjerde, stengsel, rydningsrøyser, merkesteinar, stiar, bruer og klopper. Ofte er det også arkeologiske kulturminne som fangstgraver, kolgroper, skålgroper, jernvinner, gravhaugar o.a. Botaniske, zoologiske og geologiske førekomstar med kulturhistorisk verdi er òg eit kulturminne i seg sjølv, samtidig som dei inngår i eit kulturmiljø eller kulturlandskap. Mange kulturminne, kanskje særleg dei arkeologiske kulturminna, kan vere vanskeleg å sjå og kan gå i eitt med landskapet. Desse vil det vere naturleg å skjømte i tilknytning til

skjøtselsarbeidet elles. Ein må vere oppmerksom på at for nokre typar kulturminne er det ikkje tillate for andre enn ekspertar å foreta skjøtsel eller vedlikehald av. Dette gjeld til dømes for helleristningar.

Kulturminneregistre

Eit stort tal kulturminne er registrerte i kulturminneregistre, men dei fleste er det ikkje. Særleg dårleg kartlagt er arkeologiske kulturminne og kulturminne som finst i utmark. Dette har mellom anna samband med at registreringsarbeidet av arkeologiske kulturminne i hovudsak omfatta innmark knytt til landbruksdrift. Det er svært ressurskrevjande å få oversikt over omfanget av kulturminne som finst i utmark, i skogen og i fjellet. Det er likevel ikkje sagt at kulturminne som ikkje er registrerte ikkje kan vere freda eller verneverdige.

Figur 3.2.2. Enkelte kulturminne kan vere vanskelege å oppdage og mange kan difor vere utsett for utilsikta skader. På biletet ser ein skålgroper i stein frå den tidlegare fangstkulturen i fjellheimen. Sjølv om funna er registrert i kulturminnebasen har ikkje dette vore nok til å unngå bålbrekking i nærleiken, noko som kan auke forvitringa av kulturminna. Foto: Pål Thorvaldsen/NIBIO.

Freda og på anna vis verna kulturminne og kulturmiljø i Norge skal vere registrert i Riksantikvarens offisielle database, Askeladden. Den er tilgjengeleg gjennom <https://kulturminnesok.no/>. SEFRAK-registreringa inneber ikkje ein formell vernestatus, men for bygningar eldre enn 1850 er det meldeplikt til kulturminnemyndigheita om det er planar for å gjere endringar/ombygging. Opplysningar om SEFRAK-bygg kan ein finne på nettstaden <http://www.miljostatus.no> og i Kartverket sitt eigedomsregister Matrikkelen. Sjå: <http://www.seeiendom.no>

Koplinga mellom skjøtselsplanar og kulturminneplanar

Arbeidet med skjøtselsplanar for naturtypene og kulturminneplanar er ofte ikkje koordinerte. I dei tilfella der det er sterk kopling mellom naturverdiane og kulturminna vil dette kunne medføre ekstra utfordringar. I arbeidet med skjøtselsplanen for Mørkridsdalen Landskapsvernområde hastar det med å setja i stand buføringsvegen slik at beitedyr (særskilt storfe) kan kome seg trygt inn i stølsområda. I og med at beitedyra er naudsynte for å ta vare på det biologiske mangfaldet og dei opne naturtypene vart buføringsvegen kartlagt som ein eigen naturtype, og skjøtselsplan utarbeidd. Den må likevel inkluderas i ein kulturminneplan seinare, og alle restaureringstiltak som er knytt til murane med meire må skje i samråd med kulturminneforvaltinga.

4 Generelle råd for restaurering og skjøtsel i kulturlandskap

4.1 Tradisjonell arealbruk og dei ulike kulturmarkstypene

Som det går fram av kapittel 1.1 så var arealbruken i det tidlege, såkalla tradisjonelle jordbruket svært allsidig og omfattande. Hausting av fôrressursar ved til dømes slått, beiting, styving og rising gav eit ope kulturlandskap med god tilgang på lys. Det årlege uttaket av fôr utan noko særleg tilførsel av gjødsel, førte til eit lågt innhald av næring i slike areal. Dette gav gode leveområde for dei konkurransesvake planteartane. I tillegg har slike område ofte også eit høgt innhald av sopp og insektartar. For å ta vare på dette artsmangfaldet, må den lokale og erfaringsbaserte/historiske kunnskapen om driftsmåtane leggast til grunn for skjøtselstiltaka. Likevel kan ein gje ein del generelle råd slik det er skildra nedanfor.

Ved igangsetjing av skjøtsel må ein leggje vekt på den lokale og erfaringsbaserte kunnskapen.

4.1.1 Slått

Slåtten og berginga av vinterfôret var ein av nøkkelfaktorane i det tradisjonelle jordbruket, og gjekk føre seg heilt ifrå fjørsteinane og høgt opp i fjellet. Slåttonna strekte seg gjerne over ein periode på 4-6 veker, der dei areala som låg nærast garden vart slått fyrst. Seterslåtten og utmarksslåtten vart gjort når arbeidet nede i bygda var unnagjort, og i utmarka kunne arbeidet halde fram heilt til snøen kom.

Restaurering av slåttemark. Av og til er det naudsynt med ein restaureringsfase før den ordinære slåtten kjem i gang. Større tre og buskar bør hoggast ut slik at det er mogleg å slå med slåmaskin etterpå (låg stubbehøgde). Mindre lauvtreoppslag kan fjernast i ein eller fleire restaureringsslåttar (der fôret og kvistavfallet vert fjerna). Det er viktig at ein gjennom denne prosessen forsøker å få til ei sone med gradvis overgang frå open eng til skog (ei glissen krattsone), slik at ein unngår skugge på enga. Dette er spesielt viktig på små lokalitetar. Kvistavfall bør brennast på eigna stader, for eksempel på berg eller grunnlendt mark. Av og til må ein også fjerne tuver eller problematiske artar. Føregår restaurering/hogst i verneområde gjeld spesielle reglar for motorferdsel, og det må søkast forvaltingsmyndigheita på førehand.

I restaureringa bør ein:

- Sjekke førekomsten av kulturminne som må takast omsyn til ved skjøtselen
- Undersøke om det er restriksjonar knytt til hogst/motorkøyretøy (verneområde)
- Gjennomføre hogst på frosen mark
- Kutte stubbane lågt
- Fjerne tuver og problematiske artar (sjå tiltak)
- Sørge for at kantareal også vert restaurerte
- Kontakte brannvesenet ved eventuelle planar om brenning

- Brenne kvistavfall på eigna stad utanfor enga (unngå tilsig inn i arealet)
- Slå mindre lauvoppslag/kratt med slåmaskin og brenne/leggje bort avfallet

Figur 4.1.1. Ved opphør i drifta og attgroing er det ofte naudsynt med restaurering før skjøtselen kjem i gang. Kvisthaugar bør brennast eller leggjast utanfor det verdifulle området. Foto: Bolette Bele/NIBIO.

Skjøtsel av slåttemark. Når ein skal vidareføre slåtten i dag er det viktig å halda seg til det som var det tradisjonelle slåttetidspunktet. Dette var ikkje nødvendigvis knytt til kalenderen, men til utviklingsstadiet hjå spesielle artar. Einskilde år kan det også vere aktuelt å leggje slåtten noko seinare for å sikre at plantane set mogne frø. Andre år kan det vere rett å la delar av enga stå uslått ei tid slik at ein er heilt sikker på at alle artane får frødd seg. Graset må få liggje til tork eit par dagar og bør då vendast og snuast. Eigna utstyr til slåtten er tohjuls-slåmaskin eller tohjulstraktor med slåtteknivar. For å lette på arbeidet med høyberginga er venderive eit eigna reiskap. Dersom høyet ikkje skal nyttast som fôr, må det leggjast slik at det ikkje medfører tilsig av næring inn i enga. Eigna reiskap i slåttonna er:

- Ljå
- Lett slåmaskin m/slåtteknivar
- Kantklippar m/firkant-tråd eller trekantblad
- Lett venderive

Figur 4.1.2. Lett maskinelt utstyr lettar arbeidet med å skjømte slåttemarkene. Det finst også utstyr spesielt eigna for bratt terreng. Foto: Bolette Bele/NIBIO.

Sidan det vanlegvis var knapt om husdyrgjødsel, vart slåttemarkene generelt gjødsla lite. Gjødsla vart i all hovudsak nytta på åkrane, men vart det noko til overs vart dette spreidd på enga. Slåttemarkene på setervollane vart derimot gjerne godt gjødsla anten haust eller vår. Det var òg ulike måtar å praktisere vår- og haustbeiting i slåttemarkene på. Rydding i kantane, raking og rydding, nedmolding av husdyrgjødsel og ulike tiltak mot mose var vanlege arbeidsoperasjonar om våren.

Dei tradisjonelle arbeidsoppgåvene i slåttemarka kan summerast opp slik:

- Rake om våren (evt. fjerne kvist, lauv og mose)
- Molde ned gjødsla frå beitedyra (ikkje tilføre noko ekstra)
- Slått - tradisjonelt tidspunkt
- Tørke høyet 2-4 dagar
- Rake saman og fjerne høyet
- Vårbeiting/haustbeiting - lokal tradisjon

Figur 4.1.3. Slåttemark i god hevd har ei jamn fordeling av plantene. Foto: Bolette Bele/NIBIO.

4.1.2 Beite

Store areal i utmarka representerer viktige beiteareal, men også mange av dei areala som tidlegare vart slått har no i fleire tiår vorte beita. I slike tilfelle kan det ofte vere vanskeleg å skilje mellom slåtte- og beitemarkene. Typisk for beitemarkene er likevel at dei er meir grasdominerte enn slåttemarkene. Vegetasjonen er meir ujamn av di beitedyra vel og vrakar beiteplantar, og innslaget av tuver er større. Dei vert naturleg tilført gjødsel gjennom heile beitesesongen og tråkk frå beitedyra gjer at eittårige og toårige artar spirer lettare. Artar som er følsame for tråkk, slik som orkideane er derimot ikkje så vanlege i beitemark. Naturbeitemarkene inneheld mange artar beitemarksopp og fleire av desse står på raudlista.

Figur 4.1.4. Det er viktig med sambeiting av ulike typar husdyr, både for å oppretthalde det biologiske mangfaldet og for å unngå problem med artar som ikkje er ynska. Foto til høgre: Liv Byrkjeland/SNO, dei andre foto: Bolette Bele/NIBIO.

Restaurering av beitemark. I ein fase kor ein vil opne opp att gjengroande beitemark, er det viktig å fyrst opne opp omkring og utvide dei areala der dyra allereie held til. På den måten kan ein lettare hanskast med lauvoppslaget som kjem etterpå. Det er òg viktig at ein ikkje ryddar for store areal om gongen, men heller planlegg ei trinnvis rydding samtidig som ein har kontroll med oppslaget. I tradisjonelle kulturmarker bør kvistavfallet brennast. Oska kan spreia ut i arealet. Der det er naudsynt med gjerde for å styre beitetrykket er det ein fordel at dette kjem på plass før ein ryddar.

Ved restaurering av beitemark bør ein:

- Sjekke førekomsten av kulturminne som må takast omsyn til i samband med skjøtselen
- Undersøke eventuelle restriksjonar i høve til hogst i verneområda
- Setje opp eller restaurere gjerde/stengsel
- Sleppe på beitedyr
- Rydde og hogge etappevis (fleire år)
- Setje inn tiltak mot problemartar
- Brenne kvistavfall eller leggje det bort

Skjøtsel av beitemark: For å ta vare på dei artsrike beitemarkene er det mest optimalt om ein kan nytte same type husdyr og beitetrykk som tidlegare. I og med at dei ulike husdyra (og rasane) vel beiteplantar ulikt, vil dette påverke samansetninga av artane i beitemarkene. I tillegg vil beitetrykket og ha sterk innverknad. Dyrevelferda og tilgangen på beitefôr må alltid stå i fokus ved slik skjøtsel.

Kombinasjon av ulike dyreslag på same beite er ofte fordelaktig for å få til ei god avbeiting. Gamle husdyrrasar har vist seg å beite noko meir på lauv og på magrare beite enn det dei moderne rasane gjer. Men moderne rasar kan også bli tilvent til å ete meir lauv og kratt dersom dei vert tilbudd slikt fôr frå ung alder. Dette gjeld både sau og storfe. Mange stader har det no vorte knapt med beitedyr, og ein-sidig beiting med eit husdyrslag kan ofte medføre oppslag av artar som ikkje er ynska. Giftige og usmakelege plantar vert gjerne vraka, og står igjen ved sesongslutt, slik som soleier, tyrihjel, tistlar og rosekratt. Jamlege tiltak for å halde desse i sjakk er difor naudsynt. Sjå kapittel 4.3 om råd mot problematiske artar.

Ved skjøtsel av beitemark bør ein:

- Alltid sette dyrevelferda og førtilgangen i høgsetet
- Bruke same type husdyr som tidlegare der det er mogleg
- Alltid tilpasse tal beitedyr til førtilgangen (sesongvariasjonar)
- Ikkje tilleggsføre i artsrike areal
- Helst oppretthalde sambeiting av fleire dyreslag
- Aldri rydde areal utan at beitedyra er på plass fyrst
- Ikkje rydde for store areal om gongen
- Jamleg rydde lauvkratt og oppslag som beitedyra ikkje tek
- Jamleg gjennomføre tiltak mot problemartar der det er naudsynt

Figur 4.1.5. Gjengroande beitemark bør ikkje ryddast utan at beitedyra er på plass fyrst. Ulike dyreslag vel ulike plantar, noko som er svært verdifullt i ein restaureringsfase. Foto: Bolette Bele/NIBIO (t.v.) og Pål Thorvaldsen/NIBIO.

Beitetrykk og styrt beite: Beitetrykket skal vere tilpassa tradisjonelt/historisk beitetrykk og skal aldri gå ut over dyrevelferda. Alle dyr på beite skal vere sikra tilstrekkeleg mat og god vekst gjennom heile sesongen. Slik situasjonen er i dag er det få stadar beitetrykket er for høgt, oftast er mangelen på beitedyr ei utfordring. For å få ei god nedbeiting kan det då vere naudsynt å styre beitet til område der det har størst verdi for biologiske og andre verdier. Dette kan gjerast ved inngjerding eller ved å slå avlinga på lokalitetar der beitepåverknaden har mindre betydning. Det har i den seinare tid også kome utstyr på marknaden der ein nyttar elektroniske gjerde via GPS signal, det vil seie utan fysiske gjerde (Nofence). Dette systemet kan potensielt vise seg svært kostnadseffektivt i område med få dyr og mange mindre lokalitetar. Systemet er under utprøving.

Driftsopplegg som forlengjer beitesesongen: For å utnytte fôrressursane, og samtidig halde kulturlandskapet og kulturmarkene i god hevd, er det positivt med ein forlengta beitesesong. Eit driftsopplegg med sein og styrt haustbeiting er prøvd ut med gode resultat i Mørkridsdalen, Luster kommune. Sauene vart ikkje inngjerda i Mørkridsdalen, men dette kan ofte vere naudsynt slik at dei ikkje trekkjer for høgt til fjells. Sauene har vist god tilvekst i løpet av den seine haustbeitinga i fjellet, og det har så langt ikkje vore noko problem med parasittar. Eit liknande driftsopplegg kan òg eigna seg for gjeldsauar, som kan sleppast på inngjerda vårbeite tidlegare enn det som elles er vanleg beiteslepp i fjellet.

Driftsopplegget er prøvd ut på følgende måte:

- Fyrste sanking av sauene til normal tid i september
- Klipping, slakting av lam
- Slepping av søyene på inngjerda fjellbeite omkring 20. september
- Utnytte opptil 8 veker ekstra beiteperiode om hausten
- Andre sanking av sauene i november

Figur 4.1.6. Sau på beite ved vårstølen Dalen, Mørkridsdalen i Luster. Foto: Liv Byrkjeland/SNO.

4.1.3 Kombinasjonar av slått og beite

I slåttemarkene vart det gjerne både slått og beita, men tradisjonane varierte ofte mellom dei ulike regionane. Dei fleste stader var det vanleg med haustbeiting, men tradisjonen med vårbeiting var også utbreidd. Beitinga fører både til noko naturleg gjødsling og til mindre tråkkskadar som gjev spiringsmoglegheiter. Dei lokale tradisjonane med beiting er viktig å vidareføre i kombinasjon med slåtten, men det er viktig at beitinga ikkje varer for lenge utover våren eller at den tek til for tidleg.

Råd om beiting i kombinasjon med slått:

- Sjekke førekomsten av kulturminne som må takast omsyn til i samband med skjøtselen av naturtypen
- Slåttemarka bør gjerdast inn for å hindre sommarbeiting
- Haustbeiting er alltid å tilråde
- Vårbeiting bør vurderast utifrå lokal tradisjon
- Vårbeitinga føregjekk vanlegvis i ein kort periode
- Vårbeiting vil vanlegvis redusere førekomstane av orkidear
- Slåtten føregjekk vanlegvis noko seinare der det vart vårbeita
- Tunge storfe-rasar bør ikkje beite slåttemark (tråkkskadar)
- Unngå beiting med tunge storfe-raser i nedbørsrike periodar (unngå tråkkskadar)
- Det må aldri forast med tilleggsfôr inne på slåttemarka

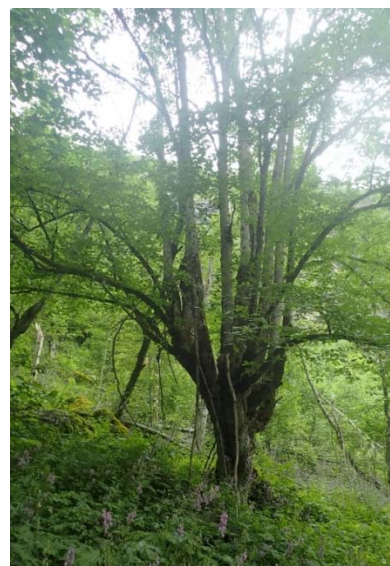

Figur 4.1.7. Storfe har mange stadar forsvunne som beitedyr både i utmark og elles. Storfe har eit mykje høgare fôropptak enn sau, og var tradisjonelt det viktigaste beitedyret i Noreg. Også slåttemarkene vart vanlegvis beita. Foto: Pål Thorvaldsen (t.v.) og Bolette Bele/NIBIO.

4.1.4 Restaurering og skjøtsel av styvingstre

Styvingstre er lauvtre der trekrona er forma av förhausting over lang tid slik at dei har fått ei karakteristisk form. Slike tre har ein kort og tjukk stamme som går over i tynnare greiner i krona. Ved restaurering av haustingsskog er det viktig at ein går gradvis fram slik at ein skaffar seg erfaring med lokaliteten og dei enskilde styvingstrea. På grunn av manglande kunnskap omkring effekten av restaurering bør det før restaureringa tek til etablerast eit forenkla opplegg for overvaking av epifyttvegetasjon (mosar og lav). Dette bør gjerast på eit utval tre, til dømes ved fotodokumentasjon og innmåling av enkeltindivid (sårbare artar).

Beiting har tradisjonelt vore viktig for bruken av haustingsskogen, og det må vurderast om det er mogeleg å re-etablere eller eventuelt auke beitetrykket der dette er for lågt i dag. Dette er spesielt viktig i område der det er knytt biologiske verdiar til feltsjiktet og beitinga kan også vere nyttig for å regulere oppslaget av rotskot frå felte tre.

Figur 4.1.8. Haustingsskog/lauveng med stor alm som har eit sterkt behov for restaurering og tilbakeskjering. Foto: Bolette Bele/NIBIO og Pål Thorvaldsen/NIBIO.

Restaureringsprosessen fram til ferdig restaurerte tre kan delast i tre trinn. Dei forskjellige treslaga kan krevje ulike metodar for skjøtsel og restaurering. Metodikken nedanfor er tilpassa alm, ask og lind (etter Steinar Vatne; kurs i restaurering av haustingsskog):

- Samla vurdering av lokaliteten/individuell vurdering av trea
- Fristilling av styvingstre
- Tilbakeskjering

1. Samla vurdering av lokaliteten og individuell vurdering av tre med haustingsspor

Restaurering av haustingsskogar startar med ein gjennomgang av lokaliteten der alle tre med styvingsspor vert vurderte. Samstundes må ein vurdere behova for å sleppe opp rekrutteringsstre dersom nokon av dei gamle trea har gått ut eller har for stor avstand. Ut i frå eit biologiske omsyn er det betre dess fleire tre det er på arealet, så framt at trea ikkje skuggar for kvarandre, eller ein vil nytte feltsjiktet til slått. Dei eldste trea er dei mest verdifulle og desse må handsamast med omsyn. Tre med holrom er spesielt verdifulle og omsynskrevjande ved skjøtselstiltak. Det same er tre med førekomst av artsrik og raudlista epifyttvegetasjon. Slike tre bør difor restaurerast gradvis og ein bør ikkje gjennomføre tiltak på alle dei eldste trea samstundes, dersom noko skulle gå gale.

I denne vurderinga må ein også vurdere den heilskaplege lokaliteten. Rikare haustingsskogar er noko av dei mest artsrike naturtypene vi har, og artsrikdomen er ikkje utelukkande knytt til styvingstrea. Andre gamle tre, nedfalne tre og mange andre element er viktige i denne samanhengen. Av og til kan det difor vere like fornuftig å ta vare på styvingstrea ved å beskytte dei mot å blåse ned. Der dei er omgjeve av rik edellauvskog kan kronereduksjon og moderat fristilling vere tilstrekkeleg, slik at skogen innimellom får utvikle seg fritt. Styvingstre som krev omfattande inngrep i anna skog kan òg få stå urøyrd.

Figur 4.1.9. Styvingstrea får ei karakteristisk form. Foto: Bolette Bele/NIBIO.

2. Fristilling

Ved fristilling av styvingstre fjerner ein alle yngre tre under krona innanfor eit område på 5-10 meter omkring treet. Føremålet med fristilling er å sleppe til meir lys til den nedre delen av stammen på styvingstret og organismene som lever der, samt å redusere konkurransen om næringsstoff og andre ressursar. Ved fristilling er det fare for lyssjokk, spesielt i dei tilfella der gjengroinga har kome langt, og underskogen er tett. I slike tilfelle bør fristillinga skje gradvis gjennom ein periode på 5-6 år. Større tre og all or og osp bør ringborkast og få tørke ut gjennom ein periode på 2-3 år, slik at ein unngår oppslag av renningar. Dette bidreg samstundes til ei gradvis betring i lystilhøva for styvingstrea.

3. Tilbakeskjering

Nedskjering av greiner inneber tilbakeføring av trekrona til ein tilstand som er tilnærma den treet hadde då det vart utnytta til fôr. Samstundes skal ein bevare treet som livsmiljø for andre organismar. Det er vanleg å skilje mellom fullstendig nedskjering, gradvis nedskjering av toppskot og kroneavlasting. Ved kapping av greiner er det svært viktig å unngå borkflekking og sprekkdanning i attståande greiner slik at ein reduserer risikoen for rote og soppangrep. Kapping av greiner bør difor skje i to trinn. Greina bør fyrst kappast noko lengre ut enn det som skal behaldast, slik at ein avlaster greina før endeleg kappeskor. Bruk felleskor på undersida, dette må skjerast ut fyrst. Ved større greiner bør det sagast ut ei kile som felleskor, om lag halvvegs inn til sentrum av greina. Ved mindre greiner er det nok med eit motskor som vert sett fyrst. Dette skal sagast innanfor kappeskoret og nedanfrå. Etter avlasting skal greina kappast ned til det nivået som er ynskeleg, 2-5 cm ut i frå tidlegare snitt i yngre greiner. For eldre greiner der borken er i ferd med å verte grovare, skal det sitja att ein større del av greina, inntil 1-1,5 meter er vanlegvis tilrådd. Nedskjering skal då utførast rett ovanfor greiner eller knoppsamlingar. Død ved eller småskot i krona skal ikkje fjernast. All nedskjering bør skje i vinterhalvåret og tidlegast i november.

Figur 4.1.10. Fristilling av styvingstre i Mørkridsdalen. Foto: Liv Byrkjeland/SNO.

Fullstendig tilbakeskjering kan nyttast på tre der det er kort tid sidan siste hausting. Hjø slike tre er greinene forholdsvis unge og utan grov bork. Alle greinene kan kappast samstundes, som skildra ovanfor, men småskot bør setjast att.

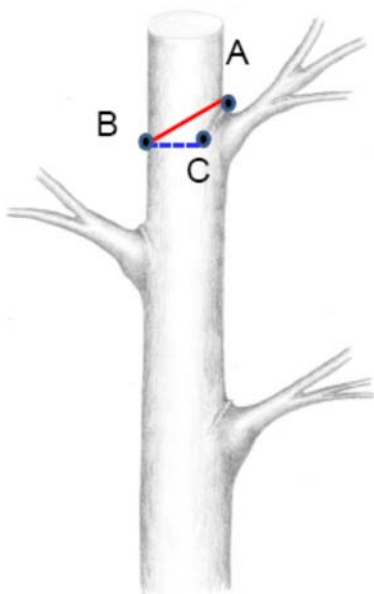
Gradvis tilbakeskjering nyttast der det er lenge sidan siste lauing og der greinene som skal fjernast er større. Kapping av eldre greiner bør utførast slik det er skildra ovanfor. Det vert vanlegvis tilrådd å kappe ein tredjepart av toppskota med 2-3 års mellomrom i slike høve. Dei høgste, tyngste og sørvendte toppskota bør prioriterast i den fyrste omgangen. Det er viktig at det kjem lys inn til

nedskjeringssnittet i dei fyrste åra etter hogst. Dersom treet er delt i fleire hovudstammar, må nedskjeringa fordelast om lag likt på desse. Yngre greiner skal setjast att.

Kroneavlasting/ reduksjon kan nyttast på tre i lokalitetar der det ikkje er ynskeleg å ta opp igjen tradisjonell drift, men kor det er viktig å ta vare på dei gamle trea med tilhørande biologiske verdiar. Føremålet med kroneavlasting er å førebyggje rotvelt ved å fjerne vekt frå hovudstamma og senke krona slik at den vert mindre utsett for vind. Ved kroneavlasting skal det ikkje stimulerast til danning av nye skot. Greinene må difor kappast rett utanfor *borkåsen* og greinvernesona (greinputene) slik at ein legg til rette for god sårheling. Der det er aktuelt å redusere krona nyttar ein eit kronereduksjonssnitt, sjå figur 4.1.12.

Figur 4.1.11. Tilbakeskjering av greiner bør gå føre seg i vinterhalvåret, slik som her i Mørkridsdalen. Arbeid i tre utan sikring er ikkje tilrådd. Foto: Liv Byrkjeland/SNO.

Figur 4.1.12. Prinsippskisse for kronereduksjonssnitt. Det skal skjerast tilbake slik at greina har ein diameter på minimum $1/3$ av diameteren til stammen. Snittet skal leggjast frå toppen av borkåsen (pkt. A) og førast diagonalt på skrå ned mot pkt. B. Ein finn pkt. B ved å trekkje ei linje frå botnen av borkåsen (C) og vassrett på stammen. Illustrasjon frå Kjersti Wilhelmsen; Beste praksis for nedskjering av tre. Norsk Trepleieforum.

Restaurering av haustingsskogane vil generere store mengder kvist og greiner i ulike dimensjonar. Det er viktig at dette vert rydda vekk for å redusere gjødslingeffekten mest mogeleg. Ideelt sett bør all overflødig biomasse transporterast ut av lokaliteten ved hjelp av løypestreng eller liknande, men dette kan vere arbeidskrevjande i bratte lokalitetar utan tilgang på maskinell transport. I mange slike tilfelle vert gjerne løysinga å samle hogstavfallet i dungar og la det rotne ned på ein eigna stad.

Eit anna alternativ kan vere å brenne avfallet. Eigna stader er forseinkingar i terrenget, på rasmark eller å leggje avfallet i mindre dungar i fattig hagemarksskog. Ein bør unngå å leggje hogstavfall i lauveng. Kulturminne skal ikkje dekkast til og det visuelle inntrykket av dei skal ikkje forstyrrast.

Helse, miljø og sikkerhet (HMS): Ved alt arbeid med restaurering og skjøtsel av styvingstre er det svært viktig å følgje grunnleggande reglar som førebyggjer ulykker. Slikt arbeid skal difor utførast av personar med erfaring frå tilsvarende arbeid. Det er naudsynt med sikring og ein må alltid vere fleire saman når slikt arbeid skal gjerast.

Figur 4.1.13. Sikring i samband med restaurering av styvingstre, her med motorsag. Foto: Eldrid Nedrelo/Breheimen nasjonalparkstyre.

Figur 4.1.14. Restaurerte styvingtre frå Nærøyfjorden. Foto: Pål Thorvaldsen/NIBIO.

4.2 Kulturminne og skjøtselsarbeid– generelle råd

I skjøtselsarbeid som omfattar kulturminne må ein fyrst ta omsyn til:

- Avklaringar med kulturminnemyndigheita
- Kva for ein type kulturminne det gjeld
- Vernestatus (om det er automatisk freda, eller har anna bestemd kulturminnestatus)
- Om det trengs eller er påkravd samarbeid med ansvarleg kulturminnestyresmakt i skjøtselsarbeidet

Nokre overordna mål og enkle tiltak for skjøtsel av kulturminne kan likevel gjerast gjeldande og vere greie å følgje:

- Føremålet med skjøtselen er å gjere kulturminna synlege og hindre at dei vert skadde.
- Kulturminna skal vere lite overgrodde av vegetasjon for at dei skal synast klart og tydeleg i landskapet og særtrekka ved dei kjem fram.
- Ein skal ikkje dekke til kulturminne eller oppbevare noko i nærleiken som øydelegg opplevinga av dei.

Enkle og viktige tiltak for vegetasjonsskjøtsel av kulturminne som bør vedlikehaldast jamleg/årleg:

- Fjern vegetasjon som veks på og inntil eit kulturminne (typisk på bygningar, tufter, steingjerde o.a.)
- Fjern undervegetasjon (lyng, urter, krypende tre) som veks oppå arkeologiske kulturminne
- Fjern busker og tre som veks på kulturminna eller i sikringssona

For dei fleste slike kulturminne har beiting tidlegare vore einaste form for skjøtsel, og beiting, særleg med småfe, kan vere ein god form for skjøtsel. Beiting med storfe kan derimot vere belastande på ømfintlege område. Det finst eigne faktaark utgjeve av Riksantikvaren med råd om skjøtsel og sikring av arkeologiske kulturminne: (<http://www.riksantikvaren.no/Veiledning/Publikasjonar/Informasjonsark-og-brosjyrar/Arkeologiske-kulturminne>).

Figur 4.2.1. I og med at arbeidet med skjøtelsplanar og kulturminneplanar ofte ikkje er koordinerte, vil det kunne vere naudsynt å inkludere buføringsvegane i skjøtelsplanarbeidet. Bygningar høyrer alltid til under ein kulturminneplan. Foto: Bolette Bele/

4.3 Metodar for fjerning av artar som ikkje er ynska

4.3.1 Problemartar og svartelista artar

Omgrepa *problemart* og *svartelista* art eller *framand* art vert ofte nytta i samanheng med restaurering og skjøtsel. Kva som skil desse hovudgruppene av artar og døme på dei er gjeve nedanfor.

Problemartar: Ein problemart er ein art med kraftig vekst og formeiring. Slike artar kan raskt undertrykkje eller hindre andre og meir konkurransesvake artar i å utvikle seg. I denne samanhengen vert omgrepa bruka om artar som ikkje er ynska i kulturmark. Slike artar vil ofte naturleg førekoma i mindre mengder i kulturmark, men når dei tek overhand utgjer dei eit problem.

Døme på vanlege problemartar i kulturmark:

- Hundekjeks
- Stornesle/brennesle
- Tistlar (fleire artar)
- Sølvbunke (stor innslag av tuver)
- Siv (lyssiv, men også knappsiv)
- Tyrihjelm
- Bringebær
- Bregnar (til dømes einstape, skogbrukne)
- Einer
- Gråor

Figur 4.3.1. Både hundekjeks og einstape kan være problematiske artar å bli kvitt i kulturmark, men dei er likevel ikkje svartelista fordi dei er naturleg tilhøyrande i Noreg. Foto: Bolette Bele/NIBIO.

Svartelista og framande artar: Artsdatabanken har vurdert at 217 artar i Norge er kvalifiserte til å stå på Norsk Svarteliste (sjå nærare oversikt hjå Artsdatabanken: www.artsdatabanken.no). Dette er artar som utgjer ein høg eller ein svært høg risiko for mangfaldet i naturen og som difor ikkje er ynska i forvilla tilstand. Dei fleste av plantane som står på Norsk svarteliste vart opphavleg innførte som jordbruksvekstar eller hageplantar frå andre delar av verda og er rekna som framande artar i Noreg. Fleire av desse artane er likevel svært livskraftige og kan til dømes lett spreie seg frå hageavfall. Nokre av desse artane kan også krysse seg med nære slektningar av stadeigne artar og dermed påverke det genetiske materialet.

Både hagelupin og rynkerose er dømer på hageplantar som no står på Norsk svarteliste og som er vurdert å ha høg risiko for mangfaldet i norsk natur. Desse to artane har fått hjelp til å spreie seg, mellom anna fordi dei har vorte sådd ut og planta langs vegkantar og i vegskjeringar. Hagelupin, rynkerose og mange fleire artar har no spreidd seg ut i naturen der dei konkurrerer med dei stadeigne plantane. Tiltak for å redusera eller bli kvitt desse artane er ofte arbeidskrevjande og tek fleire år.

Figur 4.3.2. Hagelupin er ein av dei artane som spreier seg raskt i norsk natur og som utgjer ein høg risiko for naturmangfaldet. Den står difor på Norsk Svarteliste. Foto: Bolette Bele/NIBIO.

Døme på svartelista artar med svært høg risiko:

- Platanlønn
- Sitkagran
- Buskfuru
- Rynkerose
- Kjempeslirekne
- Parkslirekne
- Kjempebjørnekjeks
- Tromsøpalme
- Kjempespringfrø
- Hagelupin

Døme på artar med høg risiko:

- Syrin
- Skogskjegg
- Fagerfredlaus
- Raudhyll

Bruk av plantevernmidlar i kulturmark

I tråd med Miljødirektoratet sine retningslinjer skal det generelt sett ikkje nyttast Roundup eller andre plantevernmidler ved restaurering og skjøtsel av kulturmark. Roundup kan likevel nyttast der det er førekomstar av svartelista artar og der dette er tilrådd i eigne handlingsplaner. Eventuell bruk av Roundup må alltid vurderast nøye med tanke på risikoen for det biologiske mangfaldet. Slik bruk må også vurderast nøye med tanke på nytteverdien i høve til ressurstilgangen.

- Plantevernmiddel skal aldri nyttast i kulturmark
- Roundup kan nyttast mot framande artar (dersom tilrådd i eiga handlingsplan)

Figur 4.3.3. Rynkerose er ein av dei svartelista plantane det er utarbeidd eigen handlingsplan mot. Den er ei innført hageplante, som også vart planta ut i vegrabattar og rundkøyringar. Foto: Bolette Bele/NIBIO.

4.3.1.1 Gråor og osp

Gråor og osp er ofte vanskelege å hanskast med i restaureringsfasen, fordi dei dannar rotskot og utløparar. I tradisjonelle kulturmarker er det ikkje mogleg å nytte Roundup eller andre plantevernmidlar mot dette. Ein må difor planleggje ein meir langvarig restaureringsfase, der tre- og busksjiktet gradvis vert opna opp att. Ringborking er også ein metode som kan nyttast mot gråor og osp. Geit på beite vil gnage borken av trea og naturleg ringborke dei. Ein metode med kløyving av stubbar slik at dei lettare rotnar er også under utprøving. Elles vil stubbane lettare rotne dersom borken vert losna frå veden med eit spett eller liknande og jord stappa mellom.

Råd ved gradvis opning av tre-/busksjikt:

- Planlegg lengre tid på restaureringa enn vanleg
- Ikkje fjerne alle trea med ein gong, men tynn forsiktig og gradvis ut
- Ringborke gråor og osp
- Sørg for at høgda på tre/busker aukar gradvis frå enga og utover
- Rydd årleg for å få bukt med oppslag og renningar
- Bruk ryddesag/anna eigna ustyr

Råd ved ringborking:

- Ringborking bør skje om våren
- Bork og bast må fjernast i ein ring (minst 5 cm brei) omkring stammen
- Snittet må vere så djupt at all bork vert fjerna
- Ringborkinga må gjerast nedanfor nedste greina
- Trea må stå eit par-tre sesongar før dei er uttørka og kan hoggast
- Bruk øks eller snidel som reiskap

Råd for å få stubbar til å rotne raskare:

- Fjern borken frå veden med eit spett eller kløyv stubbane
- Stapp jord mellom borken og veden

Figur 4.3.4. Gråor og osp krev gjerne ekstra tiltak på grunn av kraftig oppslag etter rydding. Ringborking bør vurderast i slike tilfelle. Bilete til høgre viser gråor som har vorte ringborka av geiter på beite. Foto: Bolette Bele/NIBIO.

4.3.1.2 Tistlar

Tistlane (myrtistel, vegtistel, åkertistel) er to-årige artar som spirar frå frø og utviklar ein bladrosett ved bakkenivå det fyrste året. Andre året utviklar dei blomsterstenglar og set frø. Kvar plante kan produsere mellom 3000-7000 frø. Å hindre plantane i frøsetjing er difor svært viktig. Tistlane er likevel vanskelege å kontrollere fordi dei gjerne har ein lang blømingssesong, ein stabil frøbank og dessutan evne til å spire heile sesongen. Åkertistel spreier seg dessutan via eit svært kraftig horisontalt rotsystem som ligg på 15-50 cm djupne. Den er mest kjenslevar for tiltak når dei overjordiske skota har 8-10 blad (større enn 5 cm) eller ved byrjande knopp-stadium (når fyrste knopp kjem til syne) (Jordbruksverket 2004).

Dersom frøstenglar av tistlane må fjernast bør dei brennast etterpå. Det har vist seg at det er mest effektivt å sette i gang tiltak mot dei når dei er på rosett-stadiet (i august/september eller om våren). Fjerning av bladrosettane ved å kutte (hakke) dei nokre cm under jordoverflata medfører at dei tørkar ut og døyr. Ein må likevel rekne med å måtte gjere tiltak kvart år eller jamleg for å redusere førekomstane. Sjå nærare om egna utstyr til hakking av tistlar:

<https://vest.nlr.no/media/ring/1044/Faktaark%20Myrtistel%20Vegtistel%20og%20Krusetistel%20ØKO.pdf>

Råd mot tistlar i kulturmark:

- Gjere tiltak vår eller haust (rosettar)
- Kutte/hakke bladrosettane under bakkenivå
- Brenne eventuelle blomsterstenglar
- Gjennomføre tiltaka over fleire år
- Bruke hakke som reiskap

Figur 4.3.5. Tistlane kan vere problematiske å kontrollere, og krev jamlege tiltak over fleire år. Foto: Bolette Bele/NIBIO.

Figur 4.3.6. Store mengder tistlar som dette er ikkje ynskjeleg i kulturmark, då dei reduserer beitekvaliteten. Biletet er ifrå Dalen i Mørkridsdalen. Foto: Liv Bvrkieland/SNO.

4.3.1.3 Lyssiv og knappsiv

Mange stader, og då spesielt på Vestlandet, har lyssiv og knappsiv vorte eit problem i tradisjonelle kulturmarker. Begge artane kan stå som ganske usynlege småplantar i enga, heilt til veksten skyt fart. Lyssiv er det største problemet i eng, sidan den toler kutting betre enn det knappsiv gjer.

Mekaniske tiltak mot siv-artane bør setjast i gang på seinsommaren og fortsetja så langt utover hausten som råd. Det bør kuttast så djupt at jordstenglane vert øydelagde (om lag 2 cm under jordoverflata). Ved sein kutting med påfølgjande frostperiode, vil plantane måtte tære på opplagsnæringa. Dette vil også påverka tilveksten våren etterpå. Det er ingen vits i å setje inn mekaniske tiltak mot desse artane om våren, sidan dei då har høge næringsreservar og raskt tek att veksten.

Råd mot siv i kulturmark:

- Starte kuttinga på seinsommaren og fortsetje utover hausten
- Kutte om lag 2 cm under jordoverflata
- Kutte heilt ut i kanten av tuvene
- Gjenta kuttinga heilt til frosten kjem
- Gjenta fleire år om naudsynt
- Bruke ryddesag som reiskap

Figur 4.3.7. Siv-artane har vorte eit problem mange stader og krev gjentakande kutting utover hausten. Foto: Bolette Bele & Line Rosef/NIBIO.

4.3.1.4 Tyrihjelm

Invasjon av tyrihjelm har fyrst og fremst vorte eit problem i område der drifta har stoppa opp eller der det er einssidig beiting med sau. Dette ser ein no mange stader i fjellet, der store bestandar av tyrihjelm har vorte dominerande.

I og med at tyrihjelm har eit svært grunt rot-system, vil den raskt bli øydelagt av storfeetråkk. Ved å innføre storfebeiting igjen vil førekomstane av tyrihjelm gå tilbake. Alternativet er å slå plantane ved å bruke ryddesag, og fjerne plantematerialet etterpå.

Råd mot tyrihjelm i kulturmark:

- Beite med storfe om mogleg
- Kutte plantene med ryddesag før frøsetting
- Fjern plantematerialet, brenn det dersom det inkluderer frøstenglar
- Gjenta tiltaka over fleire år
- Bruke ljà eller ryddesag som reiskap

Figur 4.3.8. Tyrihjelms tolerer storfebeiting dårleg, sidan røtene vert øydelagde av tråkk. Foto: Bolette Bele/NIBIO.

4.3.1.5 Bregner, brennesle, lyng

Storbregner som einstape og skogburkne kan vere vanskelege å bli kvitt med vanlege skjøtselsmetodar. Det same gjeld større bestand av brennesle (stornesle). Desse artane bør difor slåast fleire gongar i sesongen. Fyrste slått bør gjennomførast tidleg på sommaren, like etter at blada har vokse ut. Slåtten bør gjentakast midt på sommaren og mot slutten av vekstsesongen når plantane utviklar nye blad. Dette må gjentakast over fleire sesongar så lenge det er naudsynt. Også i tidlegare grasareal som no vert invadert av blåbærlyng kan det vere aktuelt å setje inn spesielle tiltak, som til dømes slått. Auka beitetrykk og spesielt sauebeite vil òg kunne bidra til å halde blåbærlyngen tilbake.

Råd mot storbregnar/brennesle:

- Fyrste slått tidleg på sommaren
- Fjern plantematerialet
- Gjenta slåtten fleire gonger utover sesongen
- Gjenta tiltaka over fleire år
- Bruk ljà eller ryddesag som reiskap

Figur 4.3.9. Det kan vere naudsynt med ekstra tiltak mot store bregner som spreier seg inn i kulturmarka. Biletet er frå Knivabakkgerdet i Mørkridsdalen. Foto: Liv Byrkjeland/SNO.

Figur 4.3.10. Einstape (dei to bileta til venstre) og storburkne (bilete lengst til høgre) krev ofte spesielle tiltak. Foto: Bolette Bele/NIBIO.

Råd mot blåbærlyng:

- Slå blåbærlyngen, fleire gonger om naudsynt
- Fjern plantematerialet
- Auke beitetrykket av sau om mogleg

Figur 4.3.11. Store bestand av brennesle (til venstre) og blåbærlyng (til høgre) krev gjentakande slått. Foto: Bolette Bele/NIBIO.

4.3.1.6 Sølvbunke

Beitedyra vrakar gjerne sølvbunke på beite på grunn av det høge kiselinnhaldet i planta. I fjellet er den likevel ei svært verdifull beiteplante fordi innhaldet av kisel er lågare der. Ved til dømes restaurering av slåttemark som har vorte beita ein periode, vil innhaldet av tuver kunne vere stort. Det vil difor ofte vere ynskjeleg å redusere innhaldet av tuver i slike areal. Av og til kan det også vere aktuelt å redusere innhaldet av tuver i beitemarkene.

Ved moderat tuvedanning i slåttemarka vil tuvane kunne reduserast når ein gjennomfører restaureringsslått og årleg slått. Dersom ein har større tuver i mindre parti av enga kan dei fjernast ved hjelp av spade eller ryddesag. Hestebeite er også ofte eit effektivt tiltak fordi dei beiter på tuvane.

Råd mot sølvbunketuver:

Slå tuvane som ein del av restaureringsslått/årleg slått

- Spa opp tuver i mindre parti av enga
- Bruk slåmaskin, ryddesag eller spade som reiskap
- Hest på beite tek sølvbunketuver (slikt beite må vere lett, i slåttemark)

4.3.1.7 Gran som spreier seg inn i kulturmark

Gran er ein art som ikkje veks naturleg på Vestlandet. Den spreier seg no lett frå plantefelta og inn i open kulturmark, der den utgjer ein risiko for det stadeigne biologiske mangfaldet. For å hindre vidare frøspreiing i åra framover, bør difor granplantefelt innanfor verneområda hoggast ut. Småplanter må òg fjernast frå kulturmark.

Figur 4.3.12. Det er ofte eit ynske om å redusere innslaget av sølvbunke-tuver i slåtte- og beitemarkene.
Foto: Bolette Bele/NIBIO.

4.3.2 Problemartar i haustingsskog

- **Gran** er i mange områder, spesielt på Vestlandet ein innført art. Den kan lett spreie seg frå plantefelt og inn i haustingsskogen der den over tid vil kunne konkurrere ut lauvskog. All forvilla gran og andre bartre bør difor ryddast vekk før dei rekk å kome i gang med eigen frøformeiring. Dette gjeld også **platanlønn** og andre innførte, framande treslag.
- **Hjort** Borkgnag frå hjort er eit stort problem både for unge tre og store gamle styvingstre. Problema er størst i område med stor bestand av hjort gjennom vinteren. Fôring av hjort nær lokalitetar med styvingstre ser ut til å forsterke problema, truleg fordi hjorten då i større grad vil gnage bork for å regulere vomfunksjonen. Det er difor viktig at bestanden av hjort vert redusert til eit forvaltingsmessig berekraftig nivå slik at ein reduserer skadeomfanget. Friske og mindre borkskader på styvingtre bør påsmørjast podevoks så tidleg som mogeleg etter skade. Dette kan i mange tilfelle hindre roteskader.

Figur 4.3.13. Hjorten kan gjere stor skade ved å gnage borken av styva alm. Foto: Liv Byrkjeland/SNO.

5 Litteratur

- Austad, I. og Hauge, L. 2009. Grinde Grinde - Engjasete. Nasjonalt kulturlandskap og referanseområde for lauvbruk. Skjøtselsplan for kulturlandskapet. Rapport 09/2009. Høgskulen i Sogn og Fjordane.
- Austad, I. & Hauge, L. 2014. Trær og tradisjon. Bruk av lauvtrær i kulturlandskapet. Fagbokforlaget, 169s.
- Bele, B., Johansen, L. & Norderhaug, A. 2015. Resource use by old and modern dairy cattle breeds on semi-natural mountain pastures, Central Norway. [Acta Agriculturae Scandinavica, Section A – Animal Science](#) 65(2):1-12.
- Bele, B. & Svalheim, E. 2017. Beitetradisjoner i slåttemarkene-med eksempler fra Telemark og Møre og Romsdal. NIBIO-POP 3(9) 2017. 4 s.
- Bratli, H., Jordal, J.B., Norderhaug, A. & Svalheim, E. 2012. Naturfaglig grunnlag for handlingsplan naturbeitemark og hagemark. Bioforsk Rapport 7 (192), 90 s. Kan lastas ned som pdf-fil:
- Direktoratet for Naturforvaltning 2007. Kartlegging av naturtyper -verdisetting av biologisk mangfold. DN Håndbok 13, 2. utgave.
- Direktoratet for Naturforvaltning 2011. Faggrunnlag for Høstingsskoger i Norge- med sikte på utvelgning til Utvalgt Naturtype.. Rapport x- 2011.
- Fremstad, E. 1997. Vegetasjonstyper i Norge. NINA-temahefte 12: 1-279.
- Gaarder G, Hofton T, Jordal JB, 2011.Vedboende sopp på alm *Ulmus glabra* i Norge, med vekt på rødlistearter og viktige regioner. Agarica 2011, vol. 31, 57-76.
- Gederaas, L., Moen, T. L., Skjelseth, S. & Larsen, L.-K. (red.) 2012. Fremmede arter i Norge – med norsk svarteliste 2012. Artsdatabanken, Trondheim. www.artsdatabanken.no
- Halvorsen, R., Bryn, A., Erikstad, L. & Lindgaard, A. 2015. Natur i Norge - NiN. Versjon 2.0.0. Artsdatabanken, Trondheim.
- Jordal, J.B. & Bratli, H. 2011. Styvingstrær og høstingsskog i Norge med vekt på alm, ask og lind. Utbredelse, artsmangfold og supplerende kartlegging i 2011. *Rapport J.Jordal nr. 4-2012*.114s.
- Jordbruksverket 2004. Ogräs och ogräsreglering i ekologisk växtodling. Brochure «Ecologisk växtodling», 15. s. www.jordbruksverket.se.
- [Moen, A. 1998. Nasjonalatlas for Norge: Vegetasjon. Statens Kartverk, Hønefoss.](#)
- [Miljødirektoratet 2012. Slå et slag for slåttemarka! M-566/2016.](#)
- Miljødirektoratet 2015. Miljødirektoratets fagsystem for verneområdeforvaltning. http://www.miljodirektoratet.no/Global/dokumenter/tema/arter_og_naturtyper/BruerveiledningNatStat.pdf
- Miljødirektoratet og Riksantikvaren 2015. Kulturminne i område vernet etter naturmangfoldloven. VEILEDER M-420 (2015), 52s. Kan lastas ned som pdf-fil hjå Miljødirektoratet: <http://miljodirektoratet.no/Documents/publikasjoner/M420/M420.pdf>
- Norderhaug, A., Austad, I., Hauge, L. & Kvamme, M. Skjøtselsboka for kulturlandskap og gamle norske kulturmarker. Landbruksforlaget, 252s. Kan lastast ned som pdf-fil hjå Miljødirektoratet: <http://miljodirektoratet.no/no/Publikasjoner/Publikasjoner-fra-DirNat/Annet/Skjotselsboka/>

- Norsk Landbruksrådgiving, Hordaland, 2012. Tiltak mot to-årige tistlar. Kan lastas ned som pdf-fil: <https://vest.nlr.no/media/ring/1044/Faktaark%20Myrtistel%20Vegtistel%20og%20Krusetistel%20ØKO.pdf>
- Sellers, B. & Ferrell, J. 2013. Thistle control in pastures. SS-AG-95, Agronomy Department, UF/IFAS Extension. University of Florida.
- Skjerdal, I. 2006. Registrering av landbruket i samband med verneplanarbeid for Breheimen - Mørkridsdalen. Aurland Naturverkstad BA 2006, Rapport nr 3 (2006), 4
- Solfjeld, E. og Wilhelmsen, K. 2013. Beste praksis for beskjæring av tre, versjon 1. Norsk Trepleieforum.
- Svalheim, E. & Bele, B. 2017. Slåttetradisjoner -med eksempler fra Telemark og Møre og Romsdal. NIBIO-POP 3(9) 2017. 4 s.
- Vatne, S. 2012. Restaurering av haustingsskog. Metoder og hensyn til biologiske verdier. Kurs i restaurering av høstingsskog, Marifjøra, mars 2012.
- Østrem, L., Pedersen, H. & Arstein, A. 2016. Ryddesag og beitepussar i kampen mot siv. Bondevennen Nr. 46 – 18 november 2016.

DEL II: SPESIELL DEL

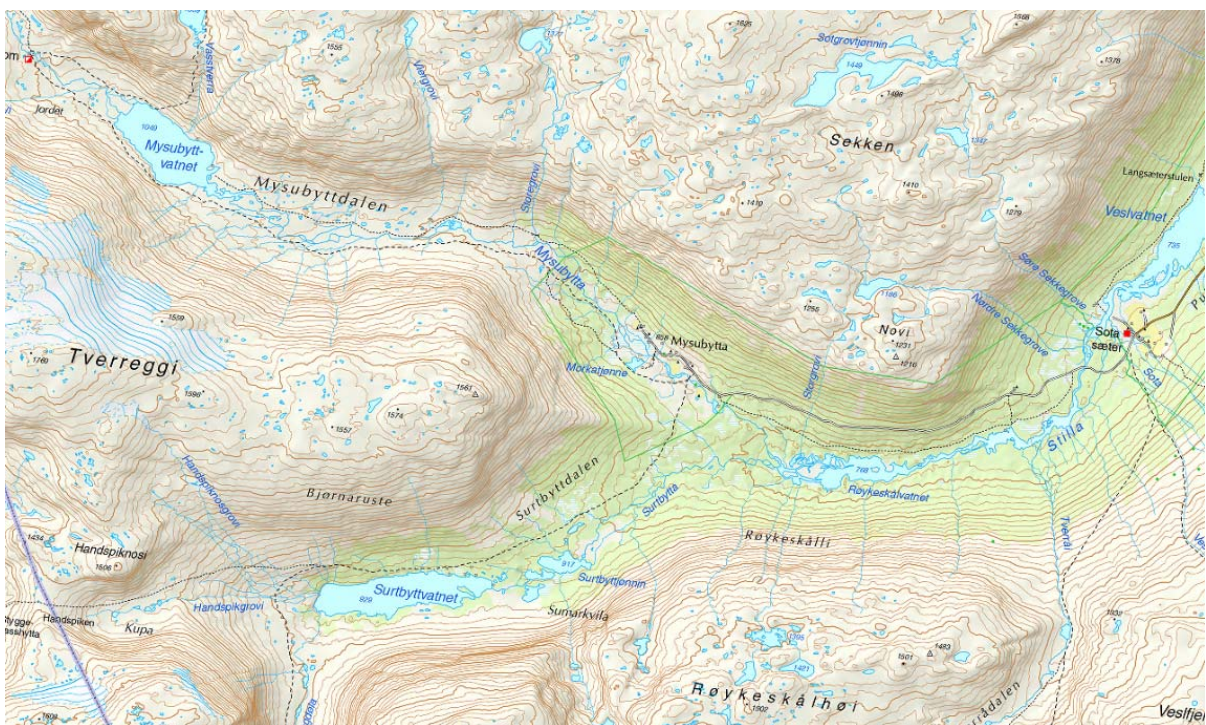
Referanse Spesiell del: Bele, B., Thorvaldsen, P. &, Grenne, S.N. 2017. Utkast til skjøtselsplan for heilskaplege kulturlandskap. Mysubytta landskapsvernområde, Skjåk i Oppland. NIBIO RAPPORT Vol. 3 NR 80-2017.

6 Mysubytta

6.1 Forvaltningsstatus

Heile planområdet ligg innanfor Mysubytta Landskapsvernområde, som vart etablert ved kongeleg resolusjon etter Naturmangfaldlova i 2009. Landskapsvernområdet har eit areal på 5,6 km². Eit av føremåla med vernet var å ta vare på det verdifulle setermiljøet, vegetasjonen og kulturminna som utgjer ein vesentleg del av landskapet. I planområdet er det registrert tre lokalitetar av «viktige naturtypar», eit Deltaområde, ein Gamal barskog og ein Bjørkeskog med høgstaudar. Det er også registrert ein lokalitet (Mysubytta) som ikkje har fått avgrensing i Miljødirektoratet sin Naturbase. Lokaliteten blei første gang registrert i forarbeidet til verneforslag, og får no namnet Mysubytta-slåttekvee og beitevollar. Det finst fleire arkeologiske og nyare kulturminne i området.

Det er sett visse restriksjonar i høve til vedhogst og anna type hogst i Mysubytta landskapsvernområde (jf. forvaltningsplan pkt. 3.3.11). Hogst av ved til hytter og setrer kan skje utan søknad innanfor seterområdet og vestover i verneområdet. Særmerkte, dekorative og daude tre skal ikkje hoggast. Furu skal heller ikkje hoggast, og hogsten skal ikkje endre landskapsbiletet. I ein avtale med grunneigarane skal det heller ikkje hoggast skog i området aust for setrane mot Sota. Skjøtselshogst vil likevel kunne skje i medhald av plan godkjent av Breheimen nasjonalparkstyre.

Figur 6.1.1 Kart over Mysubytta Landskapsområde og nærliggjande fjellområde. Kjelde: Norge Digitalt.

6.2 Overordna landskapsskildring

Setergrenda Mysubytta er lokalisert i Skjåk kommune, på om lag 860 meters høgde. Området er vendt mot sørvest. Gjennomsnittleg årstemperatur for normalperioden 1961-1990 for Bråtå-Slettom (664 moh) er på 1,2 °C, juli-temperaturen er på 11,7 °C. Gjennomsnittleg årsnedbør er på 530 mm. Skjåk ligg i nordboreal vegetasjonssone, som er prega av fjellbjørkeskog. Mysubytta er eit karakteristisk og representativt seterlandskap for nordlege delar av Gudbrandsdalen. Grunneigar i området er Skjåk Almenning, og 8 setereigarar har bruksrettar knytt til dei 10 slåttekveene. Ein setereigar (til Slette), har privat eigedomsrett til seterkvea si. Mysubytta er ein av innfallsportane til Breheimen nasjonalpark og det går bilveg heilt inn til setergrenda.

Figur 6.2.1. Setergrenda ligg innanfor Mysubytta landskapsvernområde i Skjåk kommune. Foto: Bolette Bele/NIBIO.

6.3 Arealbruk og arealbrukshistorikk

Frå 1733 slo det seg ned fleire bureisarar i Skjåk allmenning i Ostradalen, og Bråtågrenda fekk fast busetjing. Vårsetrane i Brekkum setergrend i Bråtå vart då bureisingsbruk, og på Mysubytta vart det etablert ei ny setergrend i 1730-40 åra. Bureisarane måtte finne seg seterbol i område som ikkje var hefta med gamle bruksrettar frå før, og setergrenda vart difor lagt på denne staden. Det har vore ei omfattande og allsidig utnytting av utmarksressursane på Mysubytta, men det er få nedskrivne kjelder om dette. Det meste av kjeldematerialet om seterdrifta gjeld difor Skjåk.

Der det var lange vegar til sommarsetrane og der setrane låg høgt vart nemningane «høgsæter», «sumarsæter» eller «fjellsæter» bruka. Men i matrikkelverket frå 1668 vart det for Skjåk også nemnt mange vårsetrar og haustsetrar, og mange gardar hadde både 2 og 3 setrar. Bråtågardane hadde derimot berre ei seter.

Tida for seterferda kunne variere, alt etter om våren kom tidleg eller seint, men det vanlege var at dei fleste kom på setra til St. Hans. I Skjåk nytta folk vanlegvis «kalendermerker» som fortalte kor langt det var kome på setra. Slike merker kunne være storleiken og fasongen på snøfonner i fjellet, eller når det var kome lauv på den og den plassen nede i bygda. Husmennene hadde rett til å sende med sine dyr til setra saman med buskapen frå garden. I tillegg vart det gjerne teke med andre sine dyr dersom dei sjølve ikkje hadde seter. Kalendermerker som gav teikn om eigna beite i fjellet er omtala i bygdebøkene for Skjåk.

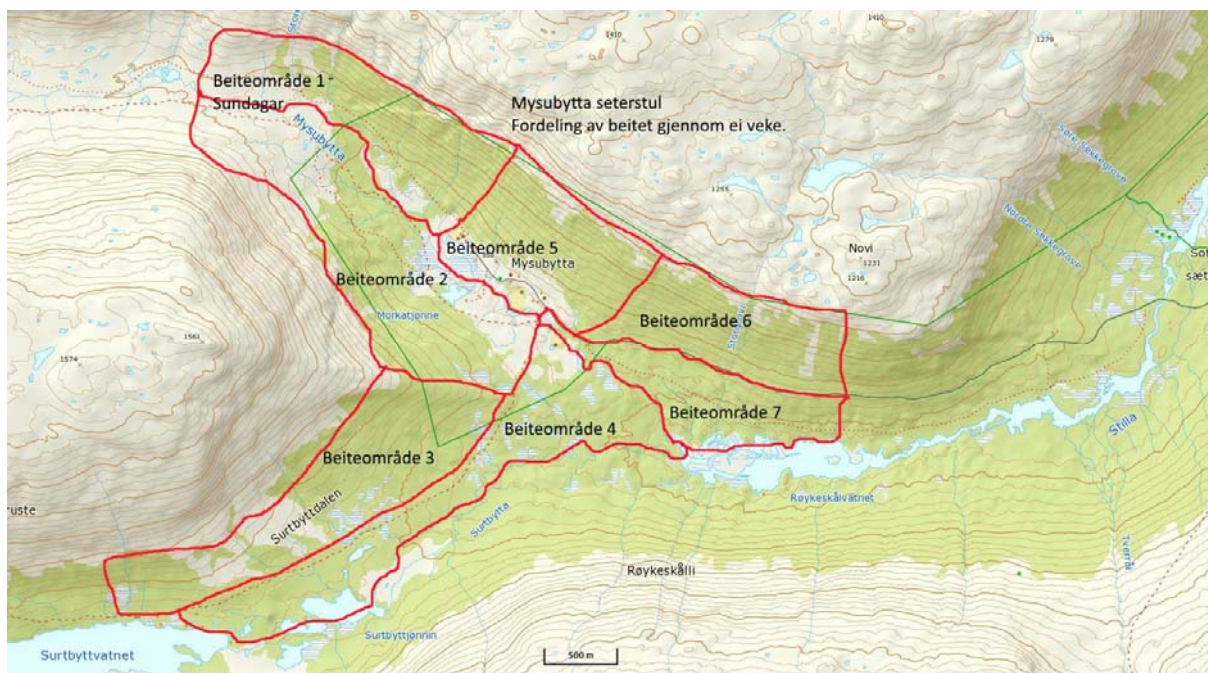
Figur 6.3.1. Dølafe på beite på Mysubytta omkring 1940-åra (til venstre) og mjølking av geit omkring 1900 (til høgre). Kjelde: Norddalsarkivet, avd. Skjåk (NAS).

Figur 6.3.2. Høyberging på Mysubytta i 1930-åra. Kjelde: Norddalsarkivet, avd. Skjåk (NAS).

I tillegg sit Mari Langleite Barrusten med kunnskap om beitemønsteret omkring setergrenda slik det går fram av kartet nedanfor.

På mange setre var det vanleg at dyra skifta «råk» ut ifrå setra kvar dag, og ofte hadde desse råka kvart sitt namn. Fjellbeita vart mest nytta i godvêret, medan seterliene og lågare beite var nytta på uvêrsdagar vår og haust. Omkring 1820 var det vanleg å gjete sauene på høgareliggjande beite i fjellet, for å spare krøterhamna. Tidleg på 1900-talet beita hestar frå Bråtå fritt på fjellet. Desse tok dei heim att til bygda til slåtten skulle byrja. Tidlegare var det truleg også omtrent 300 geiter på beite her, og rasmarkane oppover lia var grøne grassletter. Det gjekk då eit «råk» frå setergrenda og rett opp til fjellet mot skredmarkane i Sekken. Dette råket kan ikkje finnast att lenger no på grunn av attgroinga.

Figur 6.3.3. Kart som viser kva beiteområder kyrne og geitene vart lokka til dei ulike dagane. Kartet er utarbeida av Bjørn Dalen, SNO etter informasjon gjeve av Mari Langleite Barrusten som sjølv har vore budeie på Mysubytta.

Trå er den inngjerda plassen mellom kufjøset og geitfjøset der dyra venta på å bli mjølka, medan det inngjerda slåttelandet vart kalla kve. På Mysubytta finn vi namn som «bakside-kvea» og «solside-kvea». Kveene her er mellom 7 og 25 dekar store. Mykje av dette er oppdyrka i dag. Seterkveene vart systematisk gjødsla og møkka frå fjøset vart kjørt ut om hausten eller om våren. Det var vanleg å starte med seterslåtten sist i august. Høyet vart frå gammalt av tørka på bakken, men frå 1930 vart det vanleg med hesjing. Etter slåtten vart kveene beita til i september. Ei av kveene, ved Stor-Hansløa vart truleg slått til 1880-talet. Fjellslåtten var også omfattande og det var viktig at buskapan ikkje slapp inn på slåttane. Fôrkøyringa frå fjellslåttane vart ofte gjort fyrst på vårparten. Fram til bilvegen kom køyrde dei heim seterfjøret med hest og slede. Da køyrde dei ned på isen aust for seterstulen og følgde vassdraget austover.

I åra 1919 til 1922 skjedde det ei omlegging av seterdrifta mange stader i Skjåk, då det vart ei satsing på seterysteri. Sota ysteri vart etablert i 1922 og samarbeidde med tre andre ysteri under namnet «Skjåk seterysteri». I Mysubytta vart imidlertid det ysta fram til 1949. I perioden 1949-1952 køyrde dei mjølka til Sota med hest og vogn. Omlag 1930 vart seterysteria lagt ned, og erstatta av mjølkebilruiter og heilårsdrift ved Lom og Skjåk dampysteri. Vegen til Mysubytta vart opprusta i 1952, slik at dei då kunne hente setermjølka med mjølkebil.

Anna tradisjonskunnskap

Det finst også kunnskap knytt til dialektnamn og tradisjonell bruk av planter frå Skjåk, slik det er skildra av Høeg (1974). Nokre døme på dialektnamn for planter er: maiblom /maiblomme (fjellnøkleblom), perikon (perikum), jælbær (markjordbær), eine (einer), fjellte (gulaks), kveinnkall (kvann). Høeg gjev også informasjon om bruken av fjellte (gulaks), som i høve gamal tradisjon vart plukka i august og hengt opp til tørk. Den vart så koka i 10 minuttar og silt av, før sukker vart tilsett. Det er elles kjent at Olsok har vorte feira på Mysubytta i 100 år, ein tradisjon som enno vert halden i hevd. Morkatjønn, på andre sida av elva er ein gamal badeplass.

Figur 6.3.4. Bilete frå då Mari Langleite Barrusten var budeie på Mysubytta i åra 1961-64. Foto: Mari Langleite Barrusten.

Kulturminne

Det er kjente og viktige ferdavegar frå Sota og Mysubytta over til Vestlandet. Vidare er det ein viktig ferda- og drifteveg innover Syrtbyttaldalen og over Handspikje til Jostedalen i Luster. Ein mindre bruکا ferdaveg gjekk innover Mysubyttdalen, gjennom Sygneskaret, over Sygneskardsbreen og ned i Sundalen (Stryn).

Nede ved Røykjeskålvatnet (innanfor nasjonalparken) er det tufter etter ei gamal setergrend, men denne vart fråflytta lenge før setergrenda på Mysubytta vart etablert. Det er òg funne spor etter jernvinne på Puttberget ved Sota som er datert til omkring vikingtida. Ved Raudhaug ovanfor Sota er det spor etter grytbrot.

Det vart drive med omfattande kolbrenning og tjærebrenning i utmarka, men elles har ein dårleg kunnskap om kulturminna. I arbeidet med å ta vare på det heilskaplege kulturlandskapet saknar ein difor oversikter og dateringar av bygningane, bygningsmiljøa med meire. Eit av fjøsa på Mysubytta er ifrå 1700-talet og eit av sela kan daterast tilbake til 1882. Elles finst ei rekkje rydningsrøyser, bakkemurar, steingjerde, stiar, vegar, geiler, bruer, klopper og mjølkekjølingsanlegg i området. I tillegg finst det truleg fleire arkeologiske kulturminne som ikkje er så lett synlege. Når det skal setjast i gang med restaurerings- og skjøtselstiltak i dei kulturavhengige naturtypane må det takast omsyn til desse kulturminna.

Bruksendringar og status

Det har vore samanhengande seterdrift på Mysubytta til 2007 då det siste bruket la ned drifta. Den eine setra hadde 90 geiter her til 2005. Den tradisjonelle seterslåttan med tørking av høy heldt fram til utpå 1970-talet. Etter den tid har fôret vorte fortørka og pressa i rundballar. Siste året slik hausting føregjekk var i 2005-2006. Seterkveene har delvis vorte pløgd opp og isadde. Dei har også vorte noko gjødsla med kunstgjødsel og det har delvis vorte køyrt på husdyrgjødsel.

I dag er arealet på Mysubytta klassifisert som 11,3 dekar fulldyrka jord, 5,2 dekar overflatedyrka jord og 56,2 dekar beitemark. For å styre beitinga i området er det like aust for Mysubytta sett opp eit elektrisk sperregjerde og ein felås. Per i dag (2016) vert det sleppt ungdyr og kalvar på Mysubytta omkring månadsskiftet juni/juli. Dei beiter her til omkring midten av september.

Storfe bidreg no delvis til å halde dei kulturavhengige naturtypene opne. Beitetrykket er likevel for lågt til at seterkveene, beitevollane og naturbeitemarkane kan oppretthaldast på lang sikt. Beiteområda oppover lia og i rasmarkane gror no svært raskt att. Det er allereie gjort nokre tiltak for å rydde lauvoppslag omkring setrane, men lauvoppslaget er sterkt i etterkant.

6.4 Overordna bevaringsmål

Målsetjinga med restaurerings- og skjøtselstiltaka er å ta vare på eit heilskapleg seterlandskap med dei biologiske og kulturhistoriske verdiane som er karakteristiske for området. Meir spesifikt er målsetjinga å:

- Halde eit tilstrekkeleg areal av representative og kulturavhengige naturtypar i planområdet i god stand. Til saman skal eit utval referanseområde famne om den lokale variasjonen innanfor kvar naturtype med det tilhøyrande artsmangfaldet
- Oppretthalde og auke beitebruken og anna tradisjonell jordbruksaktivitet gjennom å leggje til rette for godt samarbeid mellom dei som eig beitedyra, grunneigarane, forvaltingsmyndigheit og andre interessegrupper
- Halde vegar og stiar opne og i god stand slik at beitedyr kan ferdast mellom lokalitetane
- Halde erfaringsbasert tradisjonskunnskap om den tidlegare arealbruken levande
- Hindre spreiding av framande og skadelege artar i planområdet
- Ta omsyn til og framheve kulturminne i tilknytning til naturtypene

7 Naturtypar omhandla av skjøtelsplan

7.1 Lokalitetar

I nærområdet var frå før registrert tre lokalitetar i Naturbasen. Vestenden av Røkjeskålsvatnet var registrert som eit Deltaområde (BN00021043) og baklia sør for vatnet var registrert som Gammal barskog (BN00021042). Desse lokalitetane vart ikkje synfarne i 2016, da dei i utgangspunktet ikkje er kulturavhengige. Det er likevel grunn til å tru at kulturpåverknaden også i desse områda har vore sterk, først og fremst gjennom beiting. Når beitinga no fell bort vil områda gradvis endrast. Det same gjeld lokaliteten Røykjeskålsli (BN00021044). Lokaliteten vart i 2002 registrert som Bjørkeskog med høgstauder, og den vart delvis synfara på nytt i 2016. Etersom lokaliteten ikkje vart klassifisert som beiteskog tyder dette på at beitetrykket har vore svært lågt eller fráverande over fleire år. I 2016 vart det avgrensa ein ny lokalitet i Mysubytta, klassifisert som naturbeitemark i høve til kriteria i DN Handbok 13.

Tabell 7.1. Oversikt over kulturavhengige naturtypelokalitetar på Mysubytta.

ID nummer	Navn	Naturtype	Verdi
Ny	Mysubytta - slåttekvee og beitevollar	Naturbeitemark	Viktig
Utskilt frå BN00021044	Røykjeskålsli	Sørvendt berg og rasmark	Viktig

Skjøtsel og restaurering av desse lokalitetane vil måtte revurderast dersom beiting kan etablerast på nytt. Dersom dette ikkje er mogeleg, rår ein til at lokalitetane får utvikle seg fritt. Spreidd vedhogst i kantsoner kan tillatast i samsvar med verneforskrifta, men ein skal unngå flatehogst og det skal alltid stubbast lågt. Stubbav lauvtre bør kløyvast med øks, og ein bør gni jord nedi dei, i samsvar med det som er tilrådd for å hindre rotskot (sjå Genererell del).

7.2 Kriterium for val av lokalitetar til skjøtsel

Stølsgrenda på Mysubytta inneheld fleire seterkveer (slåttevollar) og omkring-liggjande beitevollar. Lokaliteten er svært samansett og alle delane er ikkje like verdifulle med tanke på biologisk mangfald. Kriteria som er gjeve i DN Handbok 13 (2007, utkast til revidert versjon 2015) ligg til grunn for verdivurderinga. På bakgrunn av desse kriteria er det einskilde areal som skulle vore heldt utanfor skjøtelsplana. Ein ser likevel at lokaliteten har ein heilskapleg verdi som berre kan takast vare på gjennom skjøtsel. Lokaliteten ligg dessutan i eit verneområde, der eit av verneføremåla er å ta vare på setermiljøet, vegetasjonen og kulturminna.

For å imøtekomma føremålet om å ta vare på eit heilskapleg setermiljø på Mysubytta er det i tillegg til dei viktigaste slåtte- og beitevollarane (her avgrensa til naturbeitemark), også avgrensa og kartlagt eit ytre område slik at desse områda til saman femner heile setergrenda. Til saman utgjer desse areala det totale skjøtelsområdet på Mysubytta. Skjøtelsområdet er kartlagt etter NIN 2.1. og avgrensa i figurane 4 og 5. Dette medfører at skildringa for området er todelt. Den eine delen skal inn i Naturbasen og er utarbeidd i høve til dette. Den andre delen av skildringa gjeld områda utanfor Naturbaselokaliteten og er noko meir generelt skildra.

Som nemnd ovanfor er skjøtselområdet primært avgrensa til dei gamle slåtte- og beitevollane. På eit meir generelt grunnlag vert det òg gjeve tilråding til skjøtsel og restaurering i dei tilgrensande områda så langt beiting framleis pregar landskapet. Dette gjeld den nedre delen av lia og myrareala på motsett side av elva.

Den tidlegare naturbeitemarka i lia ovanfor setervollane er i sterk gjengroing og prega av manglande beiting. Restaurering av desse områda bør ha ei målsetjing om å tilbakeføre naturtypen til sin tidlegare tilstand, men dette er ikkje mogeleg utan at beitetrykket aukar. Ein er truleg også avhengig av å innføre beiting med geit for å oppnå eit godt resultat (sjå kapittel 6.2). Slik tilgangen på beitedyr er per i dag verkar ikkje dette som eit aktuelt tiltak. På bakgrunn av dette vil skjøtelsesplanen hovudsakleg omhandle slåtte- og beitevollane ved setrane.

Skjøtelsesområdet på Mysubytta inkluderer vollar som tidlegare vart slått, reine beitevollar og nydyrka areal. Ingen av setervollane vart per 2016 vurdert til å ha eit potensiale slik at dei kan restaurerast tilbake til slåttemark. Dei dyrka engareala må haldast opne for å sikre det heilskaplege landskapet, sjølv om dei ikkje har nokon biologisk verdi. Vidare i skjøtelsesplanen vert dei slåtte- og beitevollane som har biologiske verdiar, omtala som naturbeitemark, og det er gjeve tilrådingar som gjeld for denne naturtypen.

8 Naturtypelokalitetar og tiltaksplanar

8.1 Naturbeitemark

I høve til kriteria i DN Handbok 13, vert dei slåtte- og beitevollane som har biologiske verdiar, klassifisert som naturbeitemark.

8.1.1 Bevaringsmål for lokalitetane /lokaliteten

Forslag til bevaringsmål vert føreslått av nasjonalparkstyret (nasjonalparkforvaltar).

- Arealet open naturbeitemark på Mysubytta skal aukast ved å auke beitetrykket og ved å auke graden av sambeiting (fleire slag husdyr)
- Etter at eit auka beitetrykk er etablert, skal arealet naturbeitemark gradvis utvidast ved å rydde attgrodde areal (kratt og skog)
- Lauvoppslag i areal som har vorte opna opp att skal hindrast ved jamleg rydding
- Det skal etablerast ein dominans av gras og urter i feltsjiktet i dei areala som har vorte rydda
- Beitesesongen skal forlengjast både vår og haust, så sant beitetilgangen tilseier dette
- Det skal ryddast og haldast ope heilt inntil steingjerde, stengsel, tufter og andre kulturminne
- NatStat med tilstandsvariablar etter NiN 2.0 i parentes: Gjengroingsgrad= God; Fremmedartsinnslag= God (7FA=1); Problemart= God; Bruksform = Beite (7JB-BT= 3-4); Bruksintensitet = God (7JB-BA= 3-5).

8.1.2 Skjøtselsbehov og prioritert tiltaksliste for naturbeitemark

Den avgrensa naturbeitemarka (sjå figur 1) på Mysubytta er per 2016 i relativ god hevd. Den er lite prega av attgroing og av problemartar. Vurderer ein derimot heile skjøtselsområdet, ser ein at attgroinga i setergrenda totalt sett har kome noko lengre. Det er difor naudsynt med tiltak i einskilde delområde. For å oppretthalde ein god tilstand i dei kulturavhengige naturtypene, må ein etablere beiting der det i dag er lite eller ikkje beita. I delar av dei tørrare og meir grunnlendte områda har einerkratta no vorte så tette at gras og urter kan bli skugga ut. Problemet er likevel ikkje stort, og hovudsakleg knytt til dei tørrare delane. Artsmangfaldet i slike tørrenger er ofte stort, og fleire artar er også direkte knytt til førekomstane av einer. Einer er ein gamal kulturmarksplante der både sopp, mosar og insekt finn leveområde. Ringtrast er til dømes ein art som gjerne bygger reir i einerkratt. I tette og høgvaksne kratt bør ein tynne noko, men likevel ta vare på eit ope busksjikt (dette gjeld NIN-typene T32-C11 og T32-C13). Der det er oppslag av lauvkratt inne i einerkrattet skal dette ryddast vekk. Attgroing frå bjørk og andre lauvtre er eit større problem, og lauvoppslaget er ofte sterkt etter rydding. Ein kan difor ikkje tilråde omfattande hogst, utover det seterbrukarane treng til ved. Deler av setervollane er fuktige og i ferd med å verte forsumpa, truleg på grunn av at grøfter har gått tett. Beitebruken bør flyttast frå dyrka eng som kan slåast og over til semi-naturlege naturtypar. slik at ein oppnår eit tilstrekkeleg beitetrykk i dei naturtypene som har biologiske verdiar som er avhengige av slik bruk.

Tiltaksliste med prioritert rekkefølge for skjøtselsplanområdet:

1. Beitetrykket bør innan beitesesongen 2018 flyttast frå dei oppdyrka seterkveene og over til dei semi-naturlege areala (merka T32 på kartet). Sidan det er mangel på beitedyr, bør dei oppdyrka seterkveene haldast opne ved slått der dette er mogeleg (med supplerande rydding langs kantane) i staden for å bli beita.
2. Auke beitetrykket i alle delar av området innan ein treårs periode, med unntak av dei dyrka areala (merka T45 på kartet). Spesielt bør beitetrykket aukast i beiteskogen ovanfor setergrenda og langs vegen.
3. Opne opp for beitedyr i det området som no er inngjerda innan beitesesongen 2018
4. Unngå gjødsling med kunstgjødsel i all semi-naturleg eng (T32) og redusere gjødslinga der dette framleis vert praktisert. Det er spesielt viktig å unngå gjødseloverskot i kantområda.
5. Tynne ut bjørk i randområda omkring seterkveene, beitevollane og langs vegen. Arbeidet bør starte innan beitesesongen 2018 og fortsetja i åra framover.
6. Tynne ut einer i dei tørraste og mest grunnlendte areala (tørrengene). Arbeidet bør starte innan 2018 og fortsetja i åra framover.

8.1.3 Etablering av overvaking i utvalte lokalitetar

- Overvaking skal etablerast i samsvar med NatStat. Forslag til overvakingmetode (lokalisering av overvaking geometri/teljemetode) vert utarbeidd i samråd med SNO. Gjennomføring av overvaking skal vere avklara før bevaringsmålet vert lagt inn i NatStat (normalt avtalt med SNO i den årlege bestillingssamtalen).
- Det bør etablerast faste fotograferingspunkt for å dokumentere tilstanden og effektane av tiltaka, spesielt i område der det er rydda vekk skog og problemartar.

8.1.4 Skildring av lokalitetar

Setergrenda på Mysubytta er delt i to lokaliteter der berre ein av desse har nådd status som naturtype etter kriteriene i DN-13 handboka. Områda utanfor denne lokaliteten inngår også i skjøtselsområdet, men har ikkje status som verdifull naturtype. Målsetninga med skjøtselen i desse delane er berre knytta til å halde området ope.

MYSUBYTTA – SLÅTTEKVEER OG BEITEVOLLAR

Verdigrunngjeving: Lokaliteten fikk verdien viktig (B) på grunn av god hevd, og funn av handmarinøkkel som er ein omsynskrevjande art (VU).

Innleing: Slåtte- og beitevollane på Mysubytta vart registrert som naturbeitemark i god hevd før etableringa av landskapsvernet (Gaarder et al 2005), men desse registreringane vart den gong ikkje lagt inn og avgrensa i Naturbasen. Skildringa nedanfor er basert på synfaring 4. juli 2016, og utført av Pål Thorvaldsen og Bolette Bele, NIBIO i samband med utarbeiding av skjøtselsplan for området. Grunneigarane og Nasjonalparkforvaltar har gjeve informasjon om historia og bruken av området.

Lokalisering og naturgrunnlag: Slåtte- og beitevollane på Mysubytta ligg sentralt i Mysubyttalen i Skjåk kommune, om lag 850 meter over havet. Bergrunnen i området er i all hovudsak granitt og gneis, men det er også rikare område i nærleiken. Lokaliteten ligg omgjeven av fjellbjørkeskog og myrområde. I dalbotnen renn Mysubyttelva som er ei av kjeldene til Ottavassdraget. Arealet naturbeitemark, slik den vart avgrensa i 2016, er på 62 daa.

Bilete 1 og 2. På Mysubytta er det både gamle slåttevollar (seterkveene), beitevollar og fulldyrka areal. Foto: Pål Thorvaldsen/ NIBIO.

Naturtypar, utformingar og vegetasjonstypar: Lokaliteten er klassifisert til naturbeitemark sjølv om storparten av desse områda har vore nytta som slåttemark. Ein finn tydelege spor etter slått både i form av gjerde og einskilde rydningsrøyser. I vegetasjonen er det vanskeleg å finne artar som eksklusivt er knytt til slåttemark, og den tidlegare klassifiseringa av området som naturbeitemark vert difor oppretthalden. Det er NiN typane **T32-C4 Intermediær eng med klart hevdpreg** og **T32-C6 Intermediær eng med svakt preg av gjødsling** som utgjer hovudtyngda i seterkveene som var nytta til slåttemark tidlegare. Deler av arealet er noko gjødsla med kunstgjødsel og nytta til beite for storfe. Lokalitetane er sterkt grasdominert og berre eit fåtal vanlege (trivielle) urter vart registrert. Dette er artar som sølvbunke, engkvein, gulaks, engsyre, engsoleie, skogstorkenebb, fjelltimotei, engfrytle, slåttestorr, stolpestorr og stivstorr. Inn mot randområda mot nordvest, dominerer typen **T32-C11 Kalkfattig tørreng med mindre hevdpreg**. Dei avgrensa lokalitetane er prega av langvarig beiting og ligg på skrinne tørkeutsette elveavsetningar. Feltsjiktet er svært artsfattig og dominert av finnskjegg med einer og dvergbjørk i busksjiktet. Av urter vart det berre registrert tepperot, harerug og vanleg arve. Gulerle hadde tilhald i lokaliteten og var truleg hekkande i 2016. Noko areal kan òg klassifiserast til **T32-C13 Intermediær tørreng med mindre hevdpreg** og til **T32-C14 Intermediær tørreng med klart hevdpreg eller gjødselpåverknad**. Hevdpreget kjem til syne ved frávær av større tre og eit glissent busksjikt. Busksjiktet er dominert av einer i tillegg

til bjørk. Feltsjiktet er til dels artsrikt med artar som blåklokke, hårsvæve, fjellrapp, aksfrytle, fjellmarikåpe, maiblom, småbergknapp, småsmelle, jonsokkoll, smalkjempe og vanleg marinøkkel. Ringtrast, steinskvett og raudvingetrast har også tilhald i naturtypen. **V10-C3 Kildevannspåverka våteng** er avgrensa til ein ganske stor og samanhengande lokalitet innanfor seterkveene. Truleg har deler av desse områda tidlegare vore grøfta. Naturtypen er dominert av sølvbunke, gråstorr, slåttestorr, duskull og trådsiv, og teppekjeldemose dannar til dels samanhengande flater. I mosaikk med fleire av naturtypane finn ein dessutan **T1- C2 Uttørkingseksponert, kalkfattig nakent berg**. Typen inneheld artar som toler hyppig tørke som til dømes småbergknapp, rosenrot, vanleg kattedot og duskgråmose.

Bilete 2 og 4. Vanleg marinøkkel (t.v) og piggvinspinnar (t.h) er døme på artsmangfaldet i skjøtselsplanområdet. Foto: Pål Thorvaldsen/ NIBIO.

Artsmangfald: Generelt er naturtypene på Mysubytta artsfattige, men dei har innslag av rikare parti. Det er registrert førekomstar av marinøklar, både vanleg marinøkkel, fjellmarinøkkel og handmarinøkkel. Handmarinøkkel er raudlista etter Norsk raudliste for artar (2010) og har no status som sårbar art (VU). Den meir krevjande arten bakkestorr er òg tidlegare registrert i området.

Bruk, tilstand og påverknad: Lokaliteten er i relativt god hevd i høve til verdien den har fått som naturbeitemark. Nokre grøfter har gått tett i delar av lokaliteten, men dette er ikkje vurdert til å ha negativ effekt for artsmangfaldet. Det er likevel noko uro knytt til at berre eit par individ av vanleg marinøkkel vart funne ved synfaringa i 2016. Dette kan skuldast at førekomsten ikkje er arviss eller at den vart oversett.

Skjøtsel og omsyn: Området bør ikkje tilførast gjødsel utanom den som beitedyra naturleg tilfører. Beitetrykket kunne vore noko sterkare i lokaliteten og det hadde vore ynskeleg med sauebeiting. Dette gjeld både beitevollane, seterkveene og områda omkring. For tiltak i skjøtselsområdet under eitt, sjå nedanfor.

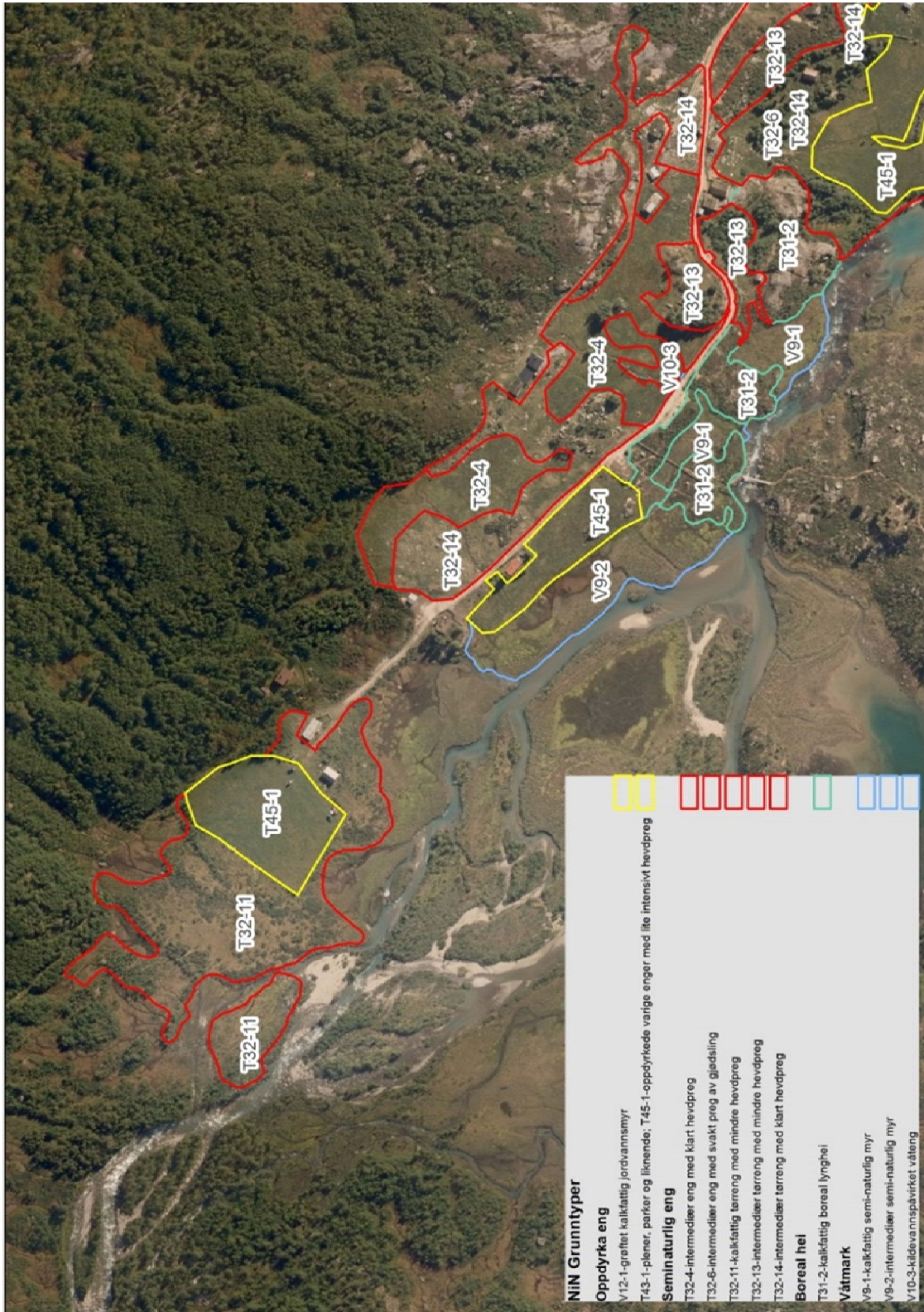
Kulturminne: Forutan bygningsmassen førekjem det ingen registrerte kulturminne i lokaliteten. Det er likevel mange nyare kulturminne som steingjerde, bakkemurar, rydningsrøyser, klopper og

mjølkekjølingsanlegg. I tillegg finst det truleg også arkeologiske kulturminner som er mindre synlege i landskapet. Ved restaurering og skjøtsel av naturtypen skal det takast omsyn til kulturminna.

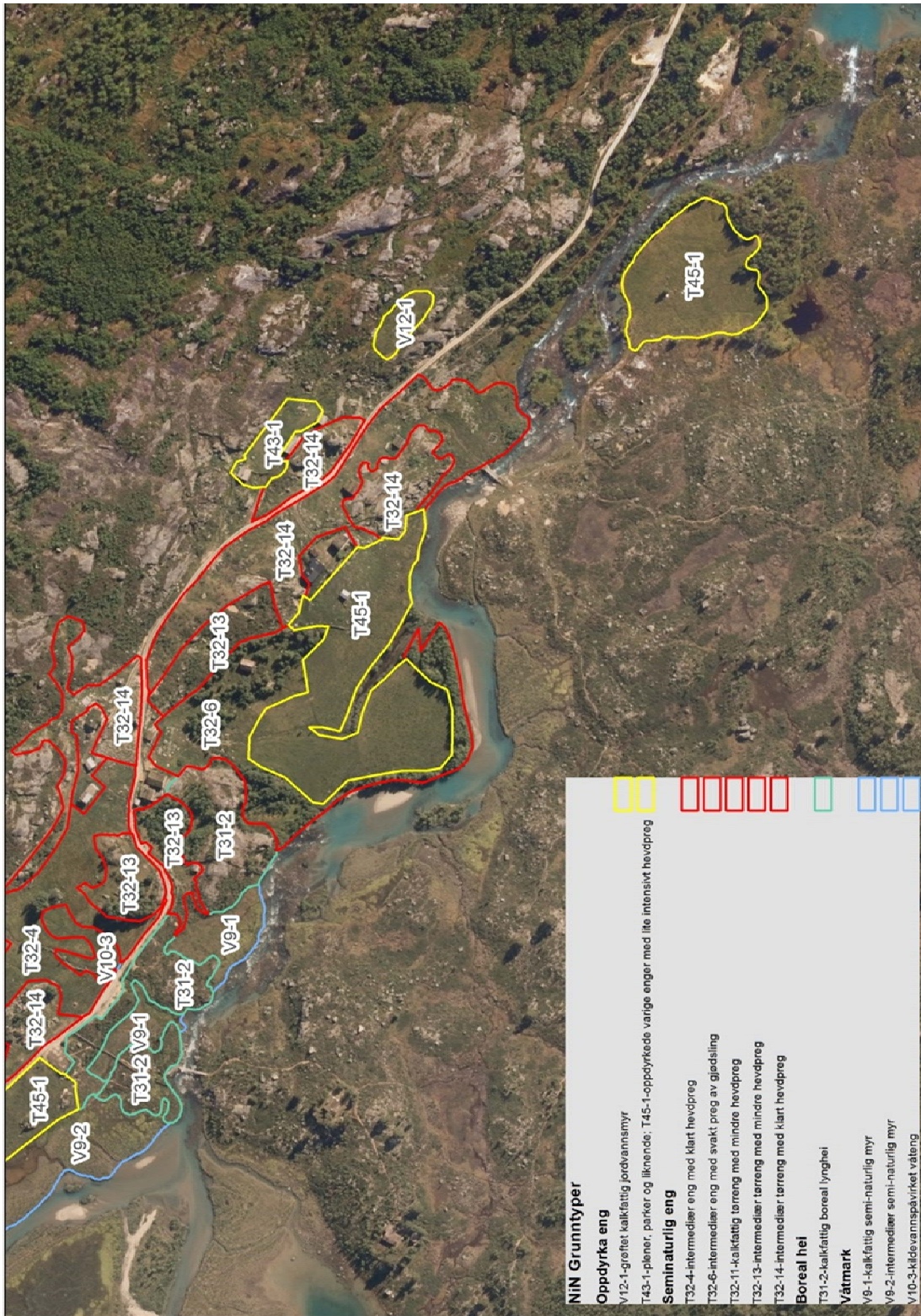

Figur 8.1.1. Mysubytta setergrend med naturtypeavgrensing av naturbeitemarka, etter DN Håndbok 13. Kartgrunnlag: Norge Digitalt.

Figur 8.1.2 Mysubytta setergrend (nord) med NIN-typene (2.1) avgrensa og markert med koder. Kartgrunnlag: Norge Digitalt.

Figur 8.1.3. Mysubytta setergrend (sør) med NIN-typene (2.1) avgrensa og markert med koder. Kartgrunnlag: Norge Digitalt.

8.1.5 Naturtypar (NiN) i skjøtselområde utanfor naturtypelokaliteten

T32-6 Intermediæreng, svakt preg av gjødsling. Typen er registrert i eit areal nær seterbygningane og i randområda mot T45-1 (oppdyrka eng), der beitedyra har hatt mykje tilhald og gjødsla noko opp. Lokaliteten er delvis prega av attgroing med bjørk og er iferd med å gå over til skog. Deler av den avgrensa naturbeitemarka høyrer til i denne NiN kategorien.

T31- 2 Kalkfattig boreal lynghei. Naturtypen førekjem hovudsakleg på grunnlendt mark i overgangen mellom semi-naturleg eng og nakent berg. Den førekjem alltid i mosaikk med nakent berg. Det inngår også noko T31- kalkfattig boreal lavhei i desse områda, men typen har ikkje nokon samanhengande utbreiing. Fleire lyngartar dominerer naturtypen, hovudsakleg blåbær, røsslyng og krekling.

T45-1 Oppdyrka varig eng, lite intensivt preg. Naturtypen er avgrensa til områder som ber preg av seinare oppdyrking eller som har vorte kraftig gjødsla med kunstgjødsla. Lokalitetane er artsfattige og grasdominerte, med mindre biologisk verdi. Delar av den avgrensa naturbeitemarka høyrer også til i denne kategorien.

V9-1 Kalkfattig semi-naturleg myr. Naturtypen er dårleg beskriven og dei kartlagde lokalitetane var dårleg utvikla med eit svakt myrpreg. Einskilde stader går også nokre engartar ut i myra.

V9-2 Intermediær semi-naturleg myr. Også denne naturtypen er dårleg beskriven, men den førekjem hovudsakleg langs elvebreidda der den inngår i veksling med V10-C1 Intermediær våteng. Naturtypen er dominert av eit tett botnsjikt av ulike kjeldemosar, men både felt- og busksjikt er glissent. Naturtypen er beiteavhengig og vil gro att dersom beitetrykket er for svakt.

Bilete 5. Eksempel på attgroing i ein lokalitet som ikkje er tilgjengeleg for beitedyra på grunn av gjerde. Lokaliteten ligg på nedsida av vegen, og bør opnast opp att for beiting.

Foto: Pål Thorvaldsen/ NIBIO.

8.2 Sørvendt berg og rasmark

8.2.1 Bevaringsmål for lokaliteten

Forslag til bevaringsmål vert føreslått av nasjonalparkstyret (nasjonalparkforvaltar).

- Etablering av eit svakt beitetrykk vil bidra til å halde lokaliteten open, i tillegg til meir eller mindre regelmessige snøras.
- For å oppretthalde førekomstane av brudespore, bør beiting skje først noko utpå sommaren.
- Tilstandsvariabel Beitetrykk (7JB-BT) bør haldast til nivå 2 til 3 (lavt til moderat).
- Fremmedartsinnslag (7FA) =1.

8.2.2 Tiltaksliste og prioritert rekkjefølgje for lokaliteten

- Etablere beiting på nytt i området innan ein treårs periode. Tidleg beiting er frarådd.

8.2.3 Etablering av overvaking i lokalitet

- Overvaking skal etablerast i tråd med NatStat. Forslag til overvaksningsmetode (lokalisering av overvaksningsgeometri/teljemetode) vert utarbeidd i samråd med SNO. Gjennomføring av overvaking skal vere avklara før bevaringsmålet vert lagt inn i NatStat (normalt avtalt med SNO i den årlege bestillingssamtalen).

8.2.4 Skildring av lokalitetar

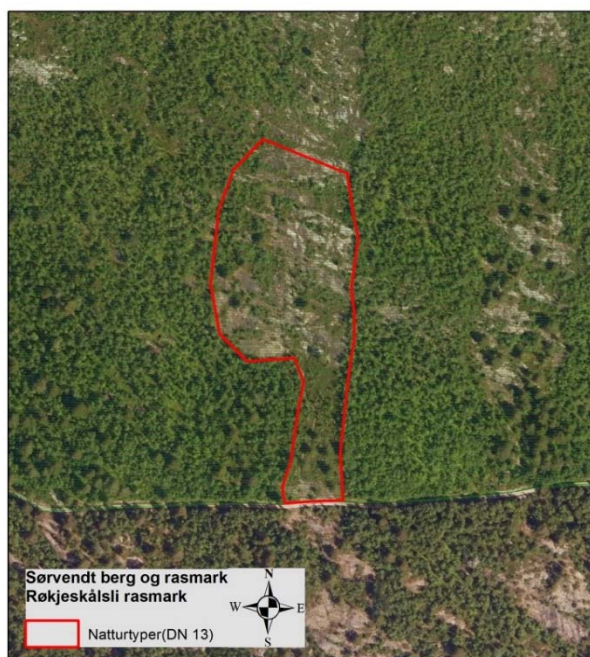
Det skildra ein lokalitet med Sørvendt berg og rasmark som er utskilt frå ein tidlegare naturtypelokalitet, klassifisert som Bjørkeskog med høgstauder. I heile dette området er det behov for auka beiting. Når beiting er re-etablert bør også bjørkeskogen inngå i skjøtelsesplanen som ein beiteskog.

RØYKJESKÅSLI RASMARK (NY)

Verdigrunnngjeving: Lokaliteten fekk verdien viktig (B) på grunn av eit høgt artsmangfald.

Innleing: Avgrensing, verdisetjing og områdeskildring er basert på synfaring 4. juli 2016 av Pål Thorvaldsen (NIBIO), i samband med utarbeiding av skjøtselsplan for Mysubytta. Lokaliteten er utskilt frå ein større lokalitet klassifisert til bjørkeskog med høgstauder (BN00021044 Røykjeskåslisli), men bør no avgrensast som eigen lokalitet.

Lokalisering og naturgrunnlag: Lokaliteten ligg sørvendt til i lia ovanfor vegen, om lag 900 m.o.h. Stien opp til Sekken går gjennom lokaliteten. Berggrunnen i området er granittisk ortogneis. Lokaliteten er samansett og inneheld til dels mykje bratt og nakent berg.

Figur 8.2.1 Avgrensing av lokaliteten. Kartgrunnlag: Norge Digitalt.

Naturtypar, utformingar og vegetasjonstypar: Lokaliteten kan klassifiserast til T1-C6 Uttørkingseksponert, litt kalkrikt nakent berg, og til T16-C6 Kjeldepåvirka kalkrik rasmarkseng og hei. Det er truleg først og fremst påverknaden av rikare sigevatn som har betydning for artsrikdomen i lokaliteten og som gjev ein stadvis stor førekomst av kravfulle artar. Kjelda er temmeleg svak, men tørketolerant eng- og bergvegetasjon har etablert seg i lokaliteten. Det kan også finnast spreidde areal med rikare berggrunn som påverkar arts- samansetjinga.

Bilete 1. Lokaliteten er til dels bratt, og det er mykje nakent berg og svært grunnlendt mark.

Foto: Pål Thorvaldsen/NIBIO.

Artsmangfald: Lokaliteten er artsrik og det vart registrert store førekomstar av brudespore, nattfiol, skogmarihand, bergveronika, rosenrot, vanleg kattede, vanleg marinøkkel, linjekonvall, småbergknapp, stjernesildre, bakkesøte, hengjeaks og blålyng.

Bilete 2. Lokaliteten er artsrik, og har mellom anna ein stor populasjon av orkideen brudespore.

Foto: Pål Thorvaldsen/NIBIO.

Bruk, tilstand og påverknad: Lokaliteten har tidlegare vorte beita, men per 2016 er det ingen beiting i området. Førekomsten av død ved i lokaliteten er låg, og det er truleg snøras som er den viktigaste faktoren for å halde lokaliteten open. Ein god del større bjørk er iferd med å etablere seg i lokaliteten, noko som tyder på at ras-frekvensen er relativt låg.

Skjøtsel og omsyn: Det er truleg ein fordel med svakt beite i lokaliteten, men elles bør den få utvikle seg fritt. Det er beiting utpå sommaren som eventuelt vil vere best eigna her på grunn av førekomstane av brudespore. Tre som er til hinder for ferdsel kan fjernast. Det går dessutan ein tidlegare stølsveg/ferdselsåre ut frå lokaliteten og oppover lia mot vest.

Kulturminne: Det er ingen registrerte kulturminne og heller ikkje bygningar innanfor lokaliteten. Det kan likevel finnast arkeologiske og mindre synlege kulturminne knytt til utmarksbruken i området. Det må takast omsyn til kulturminna ved igangsetjing av tiltak innanfor naturtypen.

8.3 Andre tilhøve

8.3.1 Utsiktspunkt ved vegen

For å sikre utsikta frå vegen og nedover mot vatnet er det ynskjeleg å opne opp att skogen i eit parti nedanfor vegen. Dette bør gjerast ved å utnytte rasviftene sentralt i biletet nedanfor. Tal beitedyr i området er svært lågt, så oppslaget av lauvkratt etter hogsten må følgjast tett opp. Området bør opnast gradvis opp i staden for snauhogst med ein gong. Opp- kvisting av stammar bør òg vurderast der dette kan være positivt for utsikta. All stubbing må utførast så lågt som mogeleg. Etter hogst skal stubben kløvjust med ei øks og ein skal fylle etter med jord. Dette vil i mange tilhøve vere tilstrekkeleg til å hindre nye rotskot, spesielt frå bjørk.

Det må gjerast særskilte tiltak mot grår for å hindre massive rotoppslag (jfr. Generell del). For å halde utsikta ved like, må det reknast med årlege tiltak.

Bevaringsmål for lokaliteten

- Det skal gradvis opnast opp att langs vegen slik at det vert utsikt mot vatnet

Tiltaksliste og prioritert rekkjefølgje for lokaliteten

- Tynne og rydde i ytterkantane av rasviftene for å utvide allereie ope areal. Arbeidet bør starte opp i 2018.
- Stamme opp tre som hemmar utsikta
- Rydde oppslag av lauvkratt jamleg
- Gradvis opne vidare opp omkring rasviftene for å betre utsikta

Figur 8.3.1. Utsnitt av flyfoto frå områda kring rasglenne som kan vere aktuelle å opne opp att for å få utsyn mot vatnet. Kartgrunnlag: Norge Digitalt.

Bilete 1. Det er viktig å utnytte dei eksisterande og delvis opne rasviftene, for å få utsyn frå vegen. Foto: Pål Thorvaldsen/ NIBIO.

Bilete 2. Det er til dels svært tett kratt i vegkanten. I mange tilfelle er dette truleg eit resultat av tidlegare rydding. Slike kratt er vanskelege å handtere, og ofte gjer ein vondt verre med å hogge. Plukkhogst og stubbebehandling er truleg det beste verkemiddelet mot ei slik utvikling, og aller helst i kombinasjon med beiting. Foto: Pål Thorvaldsen/ NIBIO.

9 Litteratur

- Aandgaard, Ø. & Byrkjeland, L. 2015. Årsrapport 2015 frå Statens Naturoppsyn til Breheimen Nasjonalparkstyre. Upublisert rapport, 27s.
- Aa, A.R. & Sønstegaard, E. 2005. Breheimen. Geologi og landformer. R-NR 6/2005, Avdeling for ingeniør- og naturfag, Høgskulen i Sogn og Fjordane, 71s.
- Dalen, B. 2013. Seterverket for Skjåk, historikken rundt opphavet til dei enkelte setrene i Skjåk. Delområde Ostradalen. Arbeidsdokument, ikkje publisert.
- Direktoratet for Naturforvaltning 1994. Gamle vegar og vegfar. Bruk-vern-vedlikehold. DN-håndbok 5, 113 s.
- Direktoratet for naturforvaltning 2007. Kartlegging av naturtyper – verdisetting av biologisk mangfold. Håndbok 13 – 2. Utgave 2006, oppdatert 2007.
- Direktoratet for naturforvaltning 2009. Handlingsplan for slåttemark. DN rapport 2009-6, 57 s.
- Fremstad, E. 1997. Vegetasjonstyper i Norge. NINA temahefte nr. 12, 279s.
- Gaarder, G., Grimstad, K.J., Holtan, D. & Larsen, B.H. 2005. Kartlegging av biologisk mangfold i utredningsområdet for vern i Breheimen – Mørkridsdalen, Oppland og Sogn og Fjordane Fylker. Miljøfaglig Utredning Rapport 2005- 13, 81s + vedlegg.
- Gederaas, L., Moen, T.L., Skjelseth, S. & Larsen, L.-K. (red.) 2012. Fremmede arter i Norge – med norsk svarteliste 2012. Arstatabanken, Trondheim, 210 s. www.artsdatabanken.no
- Fylkesmannen i Oppland & Fylkesmannen i Sogn og Fjordane 2008. Skisse til forvaltningsplan i samband med verneplan for Breheimen – Mørkridsdalen (vedlegg til verneframlegg), 58s.
- Hosar, H.P. 1994. Skjåk Bygdebok, Band 1. Historia fram til 1537. Skjåk kommune, 312s.
- Hosar, H.P. 1995. Skjåk Bygdebok, Band 2. Historia 1537-1800. Skjåk kommune, 344s.
- Hosar, H.P. 1998. Skjåk Bygdebok, Band 3. Historia 1798-1914. Skjåk kommune, 447s
- Kålås, J.A., Viken, Å., henriksen, S. & Skjelseth, S. (red.) 2010. Norsk rødliste for arter 2010. Artsdatabanken, Norge, 480s. www.artsdatabanken.no
- Lindgaard, A. & Henriksen, S. (red.) 2011. Norsk rødliste for naturtyper 2011. Artsdatabanken, Trondheim, 112 s. www.artsdatabanken.no
- Lid, J. & Lid, D. 2005. Norsk Flora 7. utgåva ved R. Elven (red.). Det Norske Samlaget, 1230s.
- Lovdata. Forskrift om verneplan for Breheimen. Vedlegg 3. Mysubytta landskapsvernområde, Skjåk kommune, Oppland. <https://lovdata.no>
- Miljødirektoratet 2015. Kulturminner i områder vernet etter naturmangfoldloven. Veileder M-420/2015, 51s. www.miljodirektoratet.no
- Miljødirektoratet 2015. Miljødirektoratets veileder for kartlegging, verdisetting og forvaltning av naturtyper på land og i ferskvann. Utkast til fakta-ark 2015, kulturmark.
- Miljødirektoratet 2015. Miljødirektoratets fagsystem for verneområdeforvaltning. Brukerveiledning. Rapport 06/2015. www.miljodirektoratet.no
- Norderhaug, A., Austad, I., Hauge, L. & Kvamme, M. (red) 1999. Skjøtselsboka for kulturlandskap og gamle norske kulturmarker. Landbruksforlaget, 252s. www.miljodirektoratet.no
- Reinton, L. 1955. Sæterbruket i Noreg I, sætertypar og driftsformer. Institutt for sammenlignende kulturforskning. H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo.

Reinton, L. 1957. Sæterbruket i Noreg II, anna arbeid på sætra, sætra i haustingsbruket og matnøytsla
elles. Institutt for sammenlignende kulturforskning. H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo.

Reinton, L. 1961. Sæterbruket i Noreg III. Institutt for sammenlignende kulturforskning. H.
Aschehoug & Co. (W. Nygaard), Oslo.

Skjåk kommune 1966. Bygdebok – Skjåk. Utgjeve i høve bygdejubileet 19

VEDLEGG

Norsk navn	Vitenskapelig navn	Naturbeitemark (T32-11)	Naturbeitemark (T32-4)	Naturbeitemark (T32-14)	Røykjeskålsl	Grøftet kalkfattig jordvannsmyr (V12-1)
Ryllik	<i>Achillea millefolium</i>		x	x	x	
Tyrhjelm	<i>Aconitum septentrionale</i>			x		
Engkvein	<i>Agrostis capillaris</i>		x	x	x	
Jonsokkoll	<i>Ajuga pyramidalis</i>			x	x	
Fjellmarikåpe	<i>Alchemilla alpina</i>			x	x	
Glattmarikåpe	<i>Alchemilla glabra</i>			x		
Marikåpe	<i>Alchemilla sp.</i>		x			
Rogn	<i>Alnus incana</i>				x	
Vanlig kattefot	<i>Antennaria dioica</i>				x	
Gulaks	<i>Anthoxanthum odoratum</i>		x	x	x	
Småsmelle	<i>Atocion rupestre</i>			x		
Smyle	<i>Avenella flexuosa</i>					
Dvergbjørk	<i>Betula nana</i>	x				
Bjørk	<i>Betula pubescens</i>	x		x	x	x
Harerug	<i>Bistorta vivipara</i>	x		x		
Marinøkkel	<i>Botrychium lunaria</i>			x	x	
Røsslyng	<i>Calluna vulgaris</i>				x	
Blåklukke	<i>Campanula rotundifolia</i>		x	x	x	
Stivstarr	<i>Carex bigelowii</i>		x			
Gråstorr	<i>Carex canescens</i>					x
Slåttestarr	<i>Carex nigra</i>		x			x
Fjellarve	<i>Cerastium alpinum</i>				x	
Vanlig arve	<i>Cerastium fontanum</i>	x	x			
Kvitbladtistel	<i>Cirsium heterophyllum</i>				x	
Liljekonvall	<i>Convallaria majalis</i>				x	
Skjørlok	<i>Cystopteris fragilis</i>				x	
Skogmarihand	<i>Dactylorhiza maculata</i>				x	
Sølvbunke	<i>Deschampsia cespitosa</i>		x	x		x
Krekling	<i>Empetrum sp.</i>				x	
Duskull	<i>Eriophorum angustifolium</i>					x
Torvull	<i>Eriophorum vaginatum</i>					x

Norsk namn	Vitenskapelig namn	Naturbeitemark (T32-11)	Naturbeitemark (T32-4)	Naturbeitemark (T32-14)	Røykjeskålsli	Grøftet kalkfattig jordvannsmyr (V12-1)
Rødsvingel	<i>Festuca rubra</i>		x	x		
Sumpmaure	<i>Galium uliginosum</i>			x		
Bakkesøte	<i>Gentianella campestris</i>				x	
Skogstorkenebb	<i>Geranium sylvaticum</i>		x	x	x	x
Brudespore	<i>Gymnadenia conopsea</i>				x	
Sveve	<i>Hieracium sp.</i>			x	x	
Einer	<i>Juniperus communis</i>	x	x	x	x	
Følblom	<i>Leontodon autumnalis</i>			x		
Tiriltunge	<i>Lotus corniculatus</i>			x	x	
Engfrytle	<i>Luzula multiflora</i>			x		x
Hårfrytle	<i>Luzula pilosa</i>	x			x	
Aksfrytle	<i>Luzula spicata</i>			x		
Maiblom	<i>Maianthemum bifolium</i>			x		
Stormarimjelle	<i>Melampyrum pratense</i>				x	
Hengeaks	<i>Melica nutans</i>				x	
Stjernesildre	<i>Micranthes stellaris</i>				x	
Finnskjegg	<i>Nardus stricta</i>	x		x		x
Setergråurt	<i>Omalotheca norvegica</i>				x	
Fjelltimotei	<i>Phleum alpinum</i>		x	x		x
Blålyng	<i>Phyllodoce caerulea</i>				x	
Hårsveve	<i>Pilosella sp.</i>			x		
Furu	<i>Pinus sylvestris</i>				x	
Smalkjempe	<i>Plantago lanceolata</i>			x		
Nattfiol	<i>Platanthera bifolia</i>				x	
Fjellrapp	<i>Poa alpinum</i>			x		
Engrapp	<i>Poa pratensis</i>		x			x
Osp	<i>Populus tremula</i>				x	
Tepperot	<i>Potentilla erecta</i>	x			x	x
Mure sp.	<i>Potentilla sp.</i>			x		
Engsoleie	<i>Ranunculus acris</i>		x			x
Krypsoleie	<i>Ranunculus repens</i>			x		

Norsk namn	Vitenskapelig namn	Naturbeitemark (T32-11)	Naturbeitemark (T32-4)	Naturbeitemark (T32-14)	Røykjeskålsli	Grøftet kalkfattig jordvannsmyr (V12-1)
Rosenrot	<i>Rhodiola rosea</i>				x	
Engsyre	<i>Rumex acetosa</i>		x	x		x
Lappvier	<i>Salix lapponum</i>	x				x
Grønvier	<i>Salix phylicifolia</i>			x		
Småbergknapp	<i>Sedum annuum</i>			x	x	
Raud jonsokblom	<i>Silene dioica</i>				x	
Gullris	<i>Solidago virgaurea</i>				x	
Løvetann	<i>Taraxacum sp.</i>		x	x		
Rødkløver	<i>Trifolium pratense</i>		x			
Kvitkløver	<i>Trifolium repens</i>		x	x	x	
Blåbær	<i>Vaccinium myrtillus</i>				x	
Blokkebær	<i>Vaccinium uliginosum</i>				x	
Tyttebær	<i>Vaccinium vitis-idaea</i>				x	
Bergveronika	<i>Veronica fruticans</i>				x	
Myrfiol	<i>Viola palustris</i>		x			x
Skogfiol	<i>Viola riviniana</i>			x		

Norsk institutt for bioøkonomi (NIBIO) ble opprettet 1. juli 2015 som en fusjon av Bioforsk, Norsk institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF) og Norsk institutt for skog og landskap.

Bioøkonomi baserer seg på utnyttelse og forvaltning av biologiske ressurser fra jord og hav, fremfor en fossil økonomi som er basert på kull, olje og gass. NIBIO skal være nasjonalt ledende for utvikling av kunnskap om bioøkonomi.

Gjennom forskning og kunnskapsproduksjon skal instituttet bidra til matsikkerhet, bærekraftig ressursforvaltning, innovasjon og verdiskaping innenfor verdikjedene for mat, skog og andre biobaserte næringer. Instituttet skal levere forskning, forvaltningsstøtte og kunnskap til anvendelse i nasjonal beredskap, forvaltning, næringsliv og samfunnet for øvrig.

NIBIO er eid av Landbruks- og matdepartementet som et forvaltningsorgan med særskilte fullmakter og eget styre. Hovedkontoret er på Ås. Instituttet har flere regionale enheter og et avdelingskontor i Oslo.